

Bachelor scriptie

De rol van film bij het
begrijpen van de dood door
kinderen.

The role of film in
understanding death
by children

Bachelor scriptie
Amaya Holten
S1048047
Datum: 12-06-2020

De rol van film bij het begrijpen van de dood door kinderen

Samenvatting

Het doel van deze studie was het in kaart brengen van de rol van media op het begrip van de dood bij kinderen. Hierna is media gespecificeerd in film. De onderzoeksvraag van dit onderzoek is; in hoeverre speelt het filmfragment, waarin de vaderleeuw komt te overlijden en het zoontje bij zijn lichaam rouwt om zijn dood uit de *Lion King* uit 1994, een rol bij het begrip de 'dood' bij kinderen van zeven en acht jaar? Dit is een interessante vraag omdat de invloed van dood in kinderfilms op de ontwikkeling van het begrip de dood bij kinderen nog niet met diepgaande aandacht is onderzocht. De onderzoeksvraag is beantwoord naar aanleiding van kwalitatieve diepte-interviews met kinderen, waarin het *death interview* als rode draad fungeerde. Uit het onderzoek blijkt dat het begrip van de dood na het zien van het filmfragment beter is dan daarvoor. Wat zou kunnen betekenen dat het filmfragment een rol heeft gespeeld in het verbeteren van het begrip van de dood. Een verklaring hiervoor zou de permanente dood kunnen zijn die te zien was in het filmfragment. Een andere mogelijke verklaring voor het betere begrip na het zien van het filmfragment zou kunnen zijn dat media een indirecte vorm van educatie over de dood kan zijn voor kinderen.

Inleiding

Door de jaren heen heeft er een grote verandering plaats gevonden wat betreft de digitale media. In het heden zijn de digitale media niet meer weg te denken uit het alledaagse leven. Televisie, streamingdiensten, muziek, games, mobile applicaties, etc. worden dagelijks gebruikt door alle leeftijden. Met name de jonge generatie is met de digitale media opgegroeid. Digitale media is een van de voornaamste bronnen van informatie voor een kind (Valkenburg, 2008). Waar ouders tegenwoordig meer beschermend zijn over zware onderwerpen, zoals de dood, krijgen kinderen al veel informatie over dit onderwerp via de media (Longbottom & Slaughter, 2018). Zo zitten veel kinderfilms vol met de dood. In twee derde van de animatiefilms voor kinderen gaat een belangrijk karakter dood (Coleman et al., 2014). De media, waaronder kinderfilms, geven niet altijd een realistisch beeld van de dood (Longbottom & Slaughter, 2018). Het begrijpen van het concept de dood is een lastige uitdaging voor kinderen. Het omvat vele onderdelen, zoals sociale en culturele overtuigingen, persoonlijke en emotionele kwesties, religieuze veronderstellingen en conceptuele inzichten

(Slaughter, 2005). In eerder onderzoek is nog geen diepgaande aandacht besteed aan het effect op de kijkers van kinderfilms met daarin de dood (Tenzek & Nickels, 2019). Ook is nog geen eerder onderzoek verricht naar de mate van beïnvloeding die een media-uiting heeft op de ontwikkeling van het doodconcept bij een kind (Longbottom & Slaughter, 2018). Verder rust een taboe op het onderwerp de dood, volwassenen praten niet graag over de dood met (jonge) kinderen (Longbottom & Slaughter, 2018). Dit onderzoek hoopt een bijdrage te leveren aan wat de rol is van media in de vorm van film op de ontwikkeling van het begrip dood bij jonge kinderen.

Het concept dood

Kinderen krijgen op jonge leeftijd al te maken met het begrip dood, volgens Slaughter en Griffiths (2007) weten kinderen tot vier jaar al dat de dood bestaat. Echter, kinderen van deze leeftijd missen nog veel kennis over het leven en de dood. Zo hebben de kinderen nog geen begrip voor de oorzaken van dood en denken jonge kinderen dat de doden op een andere manier voortleven, bijvoorbeeld in de hemel of in een tombe onder de grond (Slaughter & Griffiths, 2007). Onderzoek naar de mate van begrip over de dood bij kinderen wordt met name gemeten door het begrip te vergelijken met dat van volwassenen (Kenyon, 2001). In verschillende onderzoeken (Speece & Brent, 1996; Slaughter & Griffiths, 2007) zijn vijf subconcepten benoemd over het begrijpen van het concept de dood:

- *Onomkeerbaarheid/permanentie*: het begrip dat de dood blijvend is en dat geen terugkeer naar het leven mogelijk is;
- *Onontkoombaarheid/algemeenheid*: het begrip dat alles wat leeft ook dood gaat;
- *Toepasselijkheid*: het begrip dat alleen levende 'dingen' dood kunnen gaan;
- *Beëindiging*: het begrip dat alle processen in een lichaam op zullen houden te functioneren waarop de dood zal volgen;
- *Causaliteit*: het begrip dat dood uiteindelijk veroorzaakt wordt door afbraak van lichamelijke functies.

Slaughter en Griffiths (2007) constateerden dat de subconcepten in een relatief vaste volgorde beheerst worden door kinderen met een leeftijd van vijf tot tien jaar. Kinderen van tien zouden volgens Slaughter en Griffiths (2007) een volledig accuraat begrip van de dood

hebben, de studie van Bonoti, Leondari en Mastora (2013) bevestigt dit. Het eerste subconcept dat begrepen wordt is onomkeerbaarheid, deze wordt begrepen tussen de leeftijd van vijf en zes jaar. Hierna worden de subconcepten onontkoombaarheid, toepasselijkheid en beëindiging begrepen, waarna het subconcept causaliteit als laatste begrepen wordt tussen de leeftijd van zeven tot tien jaar (Slaughter & Griffiths, 2007; Bonoti et al., 2013). Het onderzoek van Bonoti et al. (2013) liet zien dat het begrip van de dood bij kinderen na de leeftijd van tien jaar weer een verandering doormaakt, deze zou van een meer biologisch perspectief naar een meer spiritueel perspectief gaan. Slaughter en Griffiths (2007) merkten op dat het begrijpen van de dood een positieve correlatie heeft met leeftijd. Ook uit de studie van Orbach, Talmon, Kedem en Har-Even (1987) bleek dat begrip van de dood verandert naarmate het kind ouder wordt en dat oudere kinderen een meer accuraat begrip hebben van de dood.

Relevante variabelen

Naast leeftijd heeft ook directe ervaring een rol in de ontwikkeling van het begrip de dood bij kinderen (Longbottom & Slaughter, 2018). Directe ervaring omvat (1) de dood van een direct familielid of goede vriend, (2) de dood van een verder familielid, een kennis of een familievriend (3) of de dood van een huisdier (Longbottom & Slaughter, 2018). Bonoti et al. (2013) suggereren dat kinderen met ervaringen uit het verleden een beter begrip van de dood hebben dan hun leeftijdsgenoten. Bonoti et al. (2013) merkten op dat kinderen zonder ervaring denken aan een meer gewelddadige dood, waarschijnlijk door informatie uit de media. Uit onderzoek van Longbottom en Slaughter (2018) bleek dat een directe ervaring de meeste invloed heeft op ouders om met hun kind over de dood te praten.

Longbottom en Slaughter (2018) merkten op dat ouderlijke input over het onderwerp de dood een voorspeller is van de mate van begrip van het kind over de dood. Ouders kunnen onwetend zijn over de mate van begrip die hun kinderen hebben over de dood of ouders onderschatten de kennis die hun kinderen van het onderwerp hebben (Longbottom & Slaughter, 2018). Corr en Balk (2010) impliceren dat kinderen sneller door hebben wat de dood is dan ouders denken, zo zijn jonge kinderen zich bewust van de dood maar kunnen het zelf nog niet uitleggen. Longbottom en Slaughter (2018) merkten op dat veel ouders het onderwerp dood niet diepgaand met hun kinderen bespreken, mits zich geen directe ervaring

voordoet. Wanneer zich wel een directe ervaring voordoet kan volgens Longbottom en Slaughter (2018) de ouderlijke communicatie over de dood misleidend worden door het gebruik van eufemismen. “Eufemismen zijn verzachtende uitdrukkingen waarbij iets als minder erg wordt voorgesteld dan het is” (van Dale, 2020). Zo is tegen een kind zeggen dat de overleden persoon in een ‘hele diepe slaap is’ of ‘heel ver weg is’ misleidend. Dit omdat de waarheid verbloemd wordt en het kind dan zelfs kan denken dat de overleden persoon weer terugkomt, uit een slaap word je immers wakker en iemand die heel ver weg is kan terugkomen. Longbottom en Slaughter (2018) suggereren dat het van belang is om op een eerlijke en informatieve manier met kinderen over de dood te praten en dood te beschrijven als een natuurlijk deel van het leven.

Callanan (2014) suggereert dat de redenering van kinderen over de dood verband houdt met de opvattingen van de mensen in hun directe omgeving. Zo bleek een verschil te zitten tussen de mate van toegang tot informatie over de dood tussen kinderen uit bepaalde gemeenschappen (Callanan, 2014). Callanan (2014) impliceert dat het denkbeeld van kinderen voortkomt uit hun geloof en hun cultuur. Volgens Kenyon (2001) zijn de religieuze en culturele achtergrond van een kind even belangrijk als leeftijd in het begrijpen van het concept de dood. Zo beïnvloeden religieuze instructies, culturele praktijken en blootstelling aan prikkels van de dood (bijvoorbeeld oorlog in het land van het kind) verschillende subconcepten van de dood. Uit het onderzoek van Kenyon (2001) bleek dat het subconcept onomkeerbaarheid beïnvloed werd door de religieuze en culturele achtergrond van kinderen. Met name religieuze opvattingen over niet-lichamelijke continuïteit of een hiernamaals beïnvloeden het subconcept onomkeerbaarheid bij kinderen (Kenyon, 2001). Volgens Kenyon 2001 worden de subconcepten onomkeerbaarheid en beëindiging beïnvloed door de blootstelling aan prikkels van de dood. De subconcepten onontkoombaarheid en causaliteit worden minder beïnvloed (Kenyon, 2001).

De media

Narratieven, ofwel verhalen, zijn een hulpmiddel voor mensen om te leren. Narratieven helpen bij het geven van betekenis (Corr & Balk, 2010). Volgens Das, Elzen, Broers en Hoppener (2018) hebben narratieven de potentie om een zwaar onderwerp op een sterke en entertainende manier over te brengen. Uit onderzoek van Dore, Smith en Lillard (2017) bleek

dat een narratief cognitie en gedrag kan veranderen, doordat kinderen eigenschappen van personages overnemen wanneer zij hoog betrokken zijn bij een verhaal. Dit wordt bevestigd in het onderzoek van Das et al. (2018) waar geconstateerd werd dat het leuk vinden van personages kan bijdragen aan het vertonen en waarderen van bepaald gedrag. Dore et al. (2017) suggereren dat kinderen tenminste vanaf hun zevende vatbaar zijn voor de invloed van personages op cognitie en gedrag. Het overnemen van de cognitie en het gedrag van de personages kan te maken hebben met *wishful identification*; wanneer het personage dienstdoet als rolmodel voor de ontvanger (Das et al., 2018). Dit is relevant voor dit onderzoek, omdat het inzicht kan geven in hoe kinderen het concept de dood begrijpen na het zien van een film met een personage dat als rolmodel fungeert en waarmee kinderen zich mogelijk identificeren.

Kinderen leren niet alleen uit verhalen. Kinderen leren ook door te doen, via directe ervaring en door het observeren van het gedrag van anderen (Valkenburg, 2008). Wanneer de uitkomst bij het observeren van het gedrag van anderen positief is, is het kind geneigd het gedrag over te nemen (Valkenburg, 2008). Dit was eerder het geval bij de personages uit de narratieven die als rolmodel kunnen fungeren en de cognitie en het gedrag kunnen beïnvloeden (Dore et al., 2017; Das et al., 2018). Volgens Valkenburg (2008) heeft ook digitale media een voorbeeld effect op kinderen. Longbottom en Slaughter (2018) merkten op dat de media een indirecte vorm van educatie over de dood zijn voor kinderen, die net zo sterk kan zijn als andere vormen van leren. Toch geven Longbottom en Slaughter (2018) aan dat de media een onrealistisch beeld van de dood kan geven. Dit doordat het vermogen om fantasie van realiteit te onderscheiden in een overgangsfase komt bij kinderen van vijf tot acht jaar (Valkenburg, 2008). Diergarten, Möckel, Nieding en Ohler (2016) merkten op dat kinderen het vermogen om betrouwbaar onderscheid te maken tussen realiteit en fantasie pas volledig ontwikkelen bij een leeftijd van elf jaar. Kinderen interpreteren de inhoud van de media dusdanig dat deze past in hun eigen leefwereld en referentiekader (Valkenburg, 2008).

Een digitaal medium waar veel narratieven in voorkomen is film. Ook films kunnen een bron van educatie zijn (Tenzek & Nickels, 2019). Volgens Langham (2014) wordt de persoonlijke, emotionele, sociale en cognitieve ontwikkeling van kinderen beïnvloed door het kijken naar kinderfilms. Vanaf een leeftijd van vijf jaar wordt de spanningsboog bij kinderen breder,

waardoor zij meer aandacht voor de film krijgen, in plaats van de losse elementen uit het verhaal (Valkenburg, 2008). Voor kinderen van vijf tot acht jaar worden spanning en avontuur belangrijker in films, zo hebben zij behoefte aan moeilijkere films met wat minder vriendelijke hoofdpersonen (Valkenburg, 2008). Dit is terug te zien in kinderfilms omdat in twee derde van de animatiefilms voor kinderen een belangrijk karakter dood gaat (Coleman et al., 2014). Uit onderzoek van Tenzek en Nickels (2019) bleek dat het merendeel van die sterfgevallen in kinderfilms permanent is en maar een klein deel van de sterfgevallen in kinderfilms onrealistisch en omkeerbaar is. Dit is gunstig voor het begrip dat de dood een definitieve gebeurtenis is (Tenzek & Nickels, 2019). Het onderzoek van Cox, Garrett en Graham (2005) bevestigt dat de meeste sterfgevallen in films permanent zijn en geeft aan dat zowel goede als slechte personages stierven. Volgens Tenzek en Nickels (2019) zijn realistische emoties van rouw belangrijk in kinderfilms. Personages in films die rouwen geven jonge kijkers, die wellicht nog geen ervaring hebben met de dood, een model van acceptabel en normaal gedrag (Tenzek & Nickels, 2019). Het onderzoek van Cox et al. (2005) bevestigt dit en laat zien dat vooral negatieve emoties als gevolg van een sterfgeval belangrijk zijn.

Onderzoeksvraag

Zoals aangegeven suggereert eerder onderzoek dat:

- Het begrijpen van de dood een positieve correlatie met leeftijd heeft en zich ontwikkelt aan de hand van vijf subconcepten (Slaughter & Griffiths, 2007);
- Directe ervaring, ouderlijke input en cultuur een rol spelen in het begrip van de dood bij kinderen (Longbottom & Slaughter, 2018; Kenyon, 2001);
- Een narratief cognitie en gedrag kan veranderen, omdat kinderen die hoog betrokken zijn bij een verhaal eigenschappen van personages overnemen (Dore et al., 2017; Das et al., 2018);
- De media een indirecte vorm van educatie over de dood voor kinderen zijn, die net zo sterk kan zijn als andere vormen van leren (Longbottom & Slaughter, 2018);
- Het merendeel van de sterfgevallen in kinderfilms permanent is (Tenzek & Nickels, 2019);
- Wanneer personages in films op een realistische manier rouwen, jonge kijkers voorzien worden van een rolmodel (Tenzek & Nickels, 2019; Cox et al., 2005).

De bovenstaande punten zijn waardevol voor verder onderzoek. Dit omdat de invloed van dood in kinderfilms op de ontwikkeling van het begrip de dood bij kinderen nog niet met diepgaande aandacht is onderzocht (Longbottom & Slaughter, 2018; Tenzek & Nickels, 2019). In dit verband is daarom de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

In hoeverre speelt het filmfragment, waarin de vaderleeuw komt te overlijden en het zootje bij zijn lichaam rouwt om zijn dood uit de *Lion King* uit 1994, een rol bij het begrip de 'dood' bij kinderen van zeven en acht jaar?

Methode

Er is gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksmethode, omdat kwalitatief onderzoek zich richt op de betekenis die participanten zelf aan situaties geven (Verhoeven, 2014). Ook is kwalitatief onderzoek volgens Verhoeven (2014) meer open en flexibel, waardoor makkelijker ingespeeld kan worden op onverwachte situaties. Dit was gunstig voor dit onderzoek, omdat het onderzoek afgenomen is bij kinderen. Volgens Dedding, Jurrius, Moonen en Rutjes (2013) is er een wezenlijk verschil tussen volwassenen en jonge kinderen in de wijze waarop de wereld tegemoet getreden wordt. Hierdoor moet de onderzoeksmethode aansluiten bij de mogelijkheden, de kennis en het begrip van de kinderen (Dedding, et al., 2013). Om deze reden bestond het kwalitatieve onderzoek uit diepte-interviews die de kinderen de vrijheid bood hun eigen invulling en gedachtes te hebben over de vragen. Deze onderzoeksmethode geeft de onderzoeker flexibiliteit om zich aan te passen aan het niveau van het kind. Dit door de taalvaardigheid en abstractie af te stemmen op de wereld van het kind (Dedding, et al., 2013). De diepte-interviews zijn afgenomen aan de hand van de vijf subconcepten en bevatte een filmfragment.

Participanten

Het onderzoek werd uitgevoerd binnen een kleine onderzoeksgroep met tien participanten. De verdeling van de participanten bestond uit acht meisjes en twee jongens. Zeven van de participanten zijn acht jaar oud en drie van de participanten zijn zeven jaar oud. De participanten werden geselecteerd op basis van hun leeftijd. De interessantste leeftijden voor dit onderzoek waren zeven en acht jaar. Deze keuze is gebaseerd op resultaten uit eerdere studies. Zo zouden kinderen van zeven en acht jaar, vier van de vijf subconcepten van de dood

begrijpen (Slaughter & Griffiths, 2007). Dat kinderen nog geen volledig begrip van de dood hebben, had kunnen bijdragen aan het meer zichtbaar maken van de rol van het filmfragment. Wanneer kinderen al een volledig begrip van de dood hebben, zou het moeilijker zijn de rol te herleiden naar het filmfragment. Daarbij komt dat gesuggereerd wordt dat kinderen vanaf hun zevende vatbaar zijn voor de invloed van personages op cognitie en gedrag (Dore et al., 2017). Ook dit had bij kunnen dragen aan de rol van het filmfragment, doordat kinderen enigszins beïnvloed konden worden door de personages in het filmfragment. Wat ook mee speelde in de keuze voor de leeftijden van zeven en acht jaar is dat de spanningsboog van kinderen dan groter is, waardoor zij meer naar het verhaal kijken dan naar enkel elementen uit het verhaal (Valkenburg, 2008). Dit had een rol kunnen spelen in de mate waarop de kinderen het filmfragment in zich opnemen.

De werving van participanten is middels het persoonlijke netwerk verlopen. Ouders met kinderen van zeven of acht jaar werden telefonisch of per e-mail benaderd met de vraag of zij en hun kind wilden deelnemen aan het onderzoek. Wanneer interesse was om deel te nemen aan het onderzoek werden de ouders meer geïnformeerd middels een informatiebrief, deze is te vinden in bijlage 1. Hierin vonden de ouders het doel van het onderzoek en de rol van hun kind in het onderzoek. Wanneer ouders aangaven deel te willen nemen aan het onderzoek, werd hen het toestemmingsformulier toegestuurd wat ondertekend moest worden, deze is te vinden in bijlage 2. Het onderzoek en alle documenten zijn vooraf goedgekeurd door de ethische commissie. Een eis vanuit de ethische commissie was dat de ouders aanwezig zouden zijn tijdens het interview om het kind te ondersteunen. Om de privacy te waarborgen zijn de namen van participanten en hun ouders geanonimiseerd.

Filmfragment

In dit onderzoek werd sterk rekening gehouden met de leeftijd van de doelgroep. Het filmfragment dat naar aanleiding van voorgaand onderzoek en de leeftijd van de doelgroep gekozen is, komt uit de *Lion King* 1994. De kijkwijzer voor deze film is 6+ (Kijkwijzer, 1994), de nieuwe versie van de *Lion King* 2019 heeft een kijkwijzer van 9+, daarom is de keuze gemaakt voor de film uit 1994 (Kijkwijzer, 2019). Hoewel de film enkel bestaat uit dieren wordt een duidelijk menselijke vader-zoon relatie uitgebeeld (Cox et al., 2005). Ook is het rouwproces in de film realistisch en goed uitgebeeld, wat participanten kon voorzien van een rolmodel (Cox

et al., 2005; Tenzek & Nickels, 2019). Om deze redenen geeft eerder onderzoek aan dat de *Lion King* 1994 de potentie heeft een goede film te zijn voor het onderwijzen en het beginnen van een gesprek met kinderen over de dood (Cox et al., 2005). Het fragment uit de film dat gebruikt werd, is de scene waarin Mufasa, de vaderleeuw van Simba sterft, waarna Simba verdrietig is en rouwt om zijn vader. Simba is in dit fragment nog niet volwassen, hij is een leeuwenwelp.

Om de rol van het filmfragment in kaart te brengen is een voor- en nameting gedaan met dezelfde groep kinderen. Op die manier werd duidelijk of de kinderen na het zien van het filmfragment een beter begrip van de dood hadden. De voor- en nameting bevatten dezelfde vragen die afhankelijk van de situatie anders geformuleerd werden. De reden voor het afnemen van dezelfde vragen is dat uit eerder onderzoek blijkt dat deze vragen het begrip van de dood inzichtelijk kunnen maken (Slaughter & Griffiths, 2007). Daarnaast zijn dezelfde vragen gesteld om het interview te structureren. Het interview begon met de voormeting, waarna het filmfragment werd afgespeeld. Direct na het filmfragment vond de nameting plaats. Tussen de voor- en nameting zaten twee minuten en 30 seconden, dit was de lengte van het filmfragment.

Interview

Het verkrijgen van het perspectief van het kind is moeilijk (Søfting, Dyregrov & Dyregrov, 2016). Het is een uitdaging om met een (onbekend) kind te praten over een mogelijk zwaar onderwerp als de dood. Volgens Søfting, et al. (2016) is het noodzakelijk om een vertrouwensband tussen de onderzoeker en het kind tot stand te brengen. In het huidige onderzoek is dit mogelijk gewaarborgd door het kind in zijn/haar eigen huis te interviewen, waarvan verwacht wordt dat dit voor het kind een vertrouwde omgeving is. Voor aanvang van het interview heeft de onderzoeker zichzelf voorgesteld en een luchtig praatje gemaakt met het kind, om te zorgen dat het kind zich op zijn/haar gemak voelde. Hierna is door de onderzoeker in begrijpelijke taal uitgelegd waar het onderzoek over gaat. Ook heeft de onderzoeker voor het interview aangegeven dat het kind mocht antwoorden wat hij/zij dacht en dat er geen goede of foute antwoorden waren.

Het interview dat gebruikt is voor het in kaart brengen van het begrip van de participanten over de dood is het *death interview*. Het *death interview* heeft de kennis van de participanten over de dood aan de hand van de vijf subconcepten in kaart gebracht. Het *death interview* is al in meerdere onderzoeken gebruikt voor het inzichtelijk maken van het begrip over de dood bij kinderen (Slaughter & Griffiths, 2007), zie bijlage 3 voor het volledige interview.

In het *death interview* zijn specifieke vragen voor elk subconcept: (a) Onontkoombaarheid/algemeenheid, werd in kaart gebracht met vragen 1 en 2; (b) Toepasselijkheid, werd in kaart gebracht met vraag 3; (c) Onomkeerbaarheid/permanentie, werd in kaart gebracht met vraag 4 en 5; (d) Beëindiging, werd in kaart gebracht met vraag 6; en (e) causaliteit, werd in kaart gebracht met vraag 7 (Slaughter & Griffiths, 2007). Elke vraag heeft zijn eigen scoringscriteria waarbij elke keer minimaal 0 punten en maximaal 2 punten gehaald hadden kunnen worden. De scores werden per subconcept gemeten, waardoor het begrip van elk subconcept bepaald kon worden. Uiteindelijk zegt de hoogte van alle scores bij elkaar hoe groot de mate van het begrip over de dood is. Dit interview en deze scoringscriteria zijn gebruikelijk om het begrip van de dood bij kinderen met leeftijden tussen de vier en tien jaar te toetsen in wetenschappelijk onderzoek (Koocher, 1973; Lazar & Torney-Purta, 1991; Orbach, Gross, Glaubman & Berman, 1986; Speece & Brent, 1984). Ondanks dat het *death interview* vrij specifiek is, was de meerwaarde van het afnemen als zijnde een interview groot. Zo kon doorgevraagd worden bij interessante of nog onvolledige antwoorden en kon rekening gehouden worden met de non-verbale communicatie. De non-verbale communicatie speelde tijdens het interview een grote rol. Zo kon de onderzoeker antwoorden interpreteren aan de hand van lichaamstaal wanneer iets werd uitgebeeld, was de onderzoeker in staat om aan de non-verbale communicatie te zien wanneer er moeite was met een vraag en kon de onderzoeker inschatten of het kind op zijn gemak was.

Procedure

De interviews hebben via een online videobel platform als Skype plaatsgevonden. De betrouwbaarheid van dit onderzoek werd onder meer gewaarborgd doordat geluidsopnames van de interviews zijn gemaakt. Daarnaast observeerde een teamlid het interview om aantekeningen te maken en om meer te letten op de non-verbale communicatie van het kind. De geluidsopnames zijn middels een spraak recorder opgenomen. Dit waarborgt de privacy van de participant die door het gebruik van een spraak recorder niet in beeld komt. Middels

het gebruik van een spraak recorder kon later een beroep gedaan worden op de exacte woorden van het kind. De geluidsopnames van de interviews zijn volledig getranscribeerd. Het interview is gecodeerd aan de hand van een codeerschema, deze is te vinden in bijlage 4. Daarnaast zijn na elk interview door zowel de onderzoeker als het teamlid dat het interview observeerde de scoringscriteria van het *death* interview ingevuld. Het coderen is door twee codeurs gedaan, om zo de betrouwbaarheid te waarborgen. De gecodeerde scores zijn geanalyseerd, waarbij de codes zijn gegroepeerd en gezocht is naar patronen, de gegroepeerde codes die gebruikt zijn bij de analyse zijn te vinden in bijlage 5. Hierna zijn de bevindingen teruggekoppeld naar eerder onderzoek.

Vragenlijst ouders

Wanneer ouders hun toestemming gaven, kregen zij een aantal schriftelijke vragen over hun kind. De schriftelijke vragen waren bestemd als voorkennis en bevatte de relevante variabelen directe ervaring, ouderlijke communicatie en cultuur. Deze vragen werden gesteld vanwege de leeftijd van de kinderen, die te jong zijn om een aantal van deze vragen te beantwoorden. Daarbij kwam dat de informatie nuttig kon zijn voor het interview, zodat deze zo goed mogelijk en ethisch verantwoord afgenomen kon worden. Wanneer voorkennis over de kinderen beschikbaar was, kon daar tijdens het interview rekening mee gehouden worden, zeker wanneer het een mogelijk zwaar onderwerp als de dood betreft. Ook de huidige omstandigheden omtrent het Coronavirus zou het onderwerp kunnen beladen, wanneer dit gevoelig zou liggen. De vragenlijst voor de ouders van de kinderen die opgesteld is naar aanleiding van de drie relevante variabelen, is te vinden in bijlage 6. De resultaten uit deze schriftelijke vragenlijst zijn geanalyseerd door alle variabelen bij elkaar te zetten en te groeperen, de vragenlijsten gegroepeerd per variabele zijn te vinden in bijlage 7. Hierna werd de vragenlijst langs de interviews gehouden en werd gezocht naar patronen.

Resultaten

In de resultatensectie zal eerst het concept de dood beschreven worden aan de hand van de vijf subconcepten. Vervolgens worden de relevante variabelen beschreven middels de variabelen directe ervaring, ouderlijke communicatie en cultuur.

Het concept de dood

Alle kinderen in dit onderzoek weten dat de dood bestaat en praten er relatief makkelijk over.

Onontkoombaarheid/algemeenheid:

Met dit subconcept werd gepoogd te achterhalen of de kinderen begrepen dat alles wat leeft ook dood gaat. Dit subconcept zou begrepen moeten worden tussen een leeftijd van vijf en zes jaar (Slaughter & Griffiths, 2007). De kinderen in dit onderzoek zijn ouder en zouden dit subconcept moeten begrijpen. Alle kinderen benoemden uitsluitend dingen die dood gaan, zowel voor als na het zien van het filmfragment. Opvallend is dat een aantal kinderen na het zien van het filmfragment aangeven dat de vader dood is gegaan, terwijl de overige kinderen het beschrijft als een leeuw of dier dat dood is gegaan. Een patroon is gevonden in de genoemde categorieën, alle kinderen noemden dieren, mensen en/of planten. Dieren en met name huisdieren werden het meest genoemd, specifiek werd een hond het meest als voorbeeld gebruikt:

Een hond, eigenlijk wel alle dieren en mensen en planten. (Zoë, acht jaar).

Dat mensen dood gaan werd door de helft van de kinderen benoemd, de overige kinderen gaven na een bevestigingsvraag aan dat mensen dood gaan. Dat alle kinderen enkel dingen hebben genoemd die dood gaan en dat zij begrijpen dat mensen ook dood gaan, laat zien dat het subconcept onontkoombaarheid/algemeenheid begrepen wordt.

Toepasselijkheid:

Dit subconcept bracht het begrip dat alleen levende dingen dood kunnen gaan in kaart. De kinderen werd gevraagd iets te noemen dat niet dood kan gaan, de helft van kinderen vond deze vraag moeilijk en moest geholpen worden om tot een antwoord te komen. Een kind dacht het volgende:

Kan het ook een monster zijn? Een vampier, maar ik weet wel dat ze niet bestaan, maar anders weet ik echt helemaal niks. (Sophie, acht jaar).

Na hulp geeft hetzelfde meisje aan:

Oooohh, nu snap ik het, ik dacht alleen maar aan levende dingen. Kleden kunnen niet dood gaan, uuhm de voetbaltafel, stenen en wolken kunnen ook niet dood gaan.

De meeste dingen die gezegd zijn door de kinderen, zowel spontaan als met hulp, gaan niet dood. Discussabel zijn een appel, een waterbeer en een kwal. Na het zien van het filmfragment noemen alle kinderen dingen die niet dood gaan, zonder hulp. Voornamelijk meubels (een stoel), dingen uit het huis (een raam) en de tuin (een steen) werden genoemd als voorbeeld. Wat opviel is dat meerdere kinderen een kussen als voorbeeld gaven. Opvallend was dat voornamelijk voorbeelden gegeven werden van voorwerpen die op het moment van het interview zichtbaar waren voor het kind. Doordat de helft van de kinderen geholpen moest worden en een aantal discussabele antwoorden zijn gegeven, kan gesteld worden dat dit subconcept nog in ontwikkeling is.

Onomkeerbaarheid/permanentie:

Dit subconcept bracht het begrip dat de dood blijvend is en dat er geen terugkeer naar het leven mogelijk is in kaart. Voor de meerderheid van de kinderen was dit een moeilijkere vraag, wat op te maken was uit het vele nadenken en de langere stiltes. Hoewel de overige kinderen geen moeite hadden met dit subconcept, had een aantal kinderen hun eigen gedachte over dit subconcept. Zo antwoordde een kind op de vraag kan iemand die dood is ooit weer levend worden:

Ik weet het niet zeker, maar, ja ik denk dat iedereen drie levens heeft ofzo, dan wordt die weer iemand anders. (Sophie, acht jaar).

Het zien van het filmfragment heeft het kind doen twifelen, zij antwoordde het volgende op dezelfde vraag:

Nou elk mens heeft denk ik wel drie levens, of iedereen heeft maar een leven, of twee. Ja misschien is dit mijn laatste leven ofzo, en misschien heeft iedereen wel maar een leven, ik weet het eigenlijk niet.

Opvallend was dat na het zien van het filmfragment de meeste kinderen de vragen goed beantwoordden, terwijl voor het zien van het filmfragment slechts een aantal kinderen deze vragen goed beantwoordde. Veel kinderen gaven na het zien van het filmfragment aan dat de vaderleeuw niet meer levend kan worden, wat door de kinderen doorvertaald werd naar mensen. Dat de meerderheid van de kinderen voor het zien van het filmfragment moeite had met deze vraag kan betekenen dat het subconcept nog in ontwikkeling is.

Beëindiging:

Met dit subconcept werd het begrip dat alle processen in een lichaam op zullen houden te functioneren waarop dood zal volgen in kaart gebracht. Het in kaart brengen van dit subconcept werd gedaan aan de hand van een zestal vragen over dingen die levende mensen doen of nodig hebben die niet meer mogelijk/nodig zijn na de dood, bijvoorbeeld eten. Opvallend bij dit subconcept is dat veel kinderen moeite hadden met de vraag of mensen nog kunnen dromen wanneer zij dood zijn. Bijna alle kinderen moesten lang nadenken of wisten het antwoord op deze vraag niet. Wat opviel was dat alle kinderen die voor het zien van het filmfragment foutief antwoordden, na het zien van het filmfragment dezelfde vragen goed beantwoordden. Opvallend was ook dat een klein aantal kinderen voor het zien van het filmfragment correct (wel twijfelend) antwoordde en na het zien van het filmfragment een ander (foutief) antwoord gaf. Dit impliceert dat het subconcept nog in ontwikkeling is.

Causaliteit:

Dit subconcept bracht het begrip dat dood uiteindelijk veroorzaakt wordt door afbraak van lichamelijke functies in kaart. Dit subconcept zou volgens Slaughter en Griffiths (2007) het laatst ontwikkeld worden bij een leeftijd van tien jaar. De kinderen in dit onderzoek zijn jonger en zouden dit subconcept nog niet moeten begrijpen. Binnen het subconcept is een onderscheid gemaakt tussen externe oorzaken (de aanleiding/gebeurtenis waardoor een mens dood kan gaan) en biologische oorzaken (wat in het lichaam gebeurt waardoor een mens dan dood gaat). Bijna alle kinderen weten externe oorzaken te noemen. De meest genoemde externe oorzaken zijn een auto-ongeluk, ziektes (waaronder een aantal keer corona ter sprake is gekomen) en als je oud bent. Zo antwoordde een kind het volgende:

Bijvoorbeeld van te oud worden of uithongeren of aangereden. Bijvoorbeeld dat de auto zo hard rijdt dat het hem omduwt en dan rijdt hij over hem heen. (Lucas, acht jaar).

Opvallend is dat de meeste kinderen moeite hadden om biologische oorzaken te noemen. Een klein aantal kinderen wist voor het zien van het filmfragment een biologische oorzaak te noemen, deze was bij allen hetzelfde, namelijk dat het hart stopt met kloppen:

Dat weet je want...dan klopt het hartje niet meer (Anna, zeven jaar).

Na het zien van het filmfragment lijkt er meer inzicht te zijn in het begrip van dit subconcept. Mogelijk doordat alle kinderen de externe oorzaak uit het filmfragment wisten te benoemen of een voorbeeld gaven dat te maken had met de externe oorzaak uit het filmfragment. Echter, door veel kinderen werd hard vallen genoemd als biologische oorzaak van de dood van de vaderleeuw, dit is in feite een externe oorzaak. Na het zien van het filmfragment weten een aantal kinderen biologische oorzaken te noemen, namelijk dezelfde als voor het filmfragment en:

Als je geen lucht meer krijgt, kan je stikken. (Noah, zeven jaar).

Daarnaast zijn er een aantal kinderen die na het filmfragment een doodsoorzaak gaven die minder realistisch is:

Ik weet nog iets waar je dood van kan gaan, als je van een rots af valt en dat je zo (gebaar: omlaag vallen). Want als de steentjes zo op en neer gaan dan moet je echt keihard wegwezen want dan komen zulke beesten. Maar dat gebeurt niet in de stad enzo, alleen in Afrika. (Sophie, acht jaar)

Dat slechts een aantal kinderen voor en na het zien van het filmfragment een biologische oorzaak weet te noemen, laat zien dat het begrip van dit subconcept nog niet volledig ontwikkeld is. Opvallend is dat alle subconcepten beter zijn begrepen na het zien van het filmfragment.

Relevante variabelen

De resultaten van de relevante variabelen zijn afkomstig uit de vragenlijst voor de ouders en de interviews.

Allereerst is de variabele directe ervaring in kaart gebracht. Directe ervaring omvat de dood van een familielid, vriend, kennis of huisdier. Uit de vragenlijsten bleek dat alle kinderen een directe ervaring in het verleden hebben gehad. De meeste kinderen hebben een directe ervaring gehad met een huisdier dat overleden is. Opvallend is dat zij allemaal specifieke dieren benoemen in de vraag over het subconcept onontkoombaarheid/algemeenheid, de meeste van hen noemen een huisdier. Een van de kinderen verwoordde zijn directe ervaring met de dood van een dier als volgt:

Wij wonen op een boerderij en we hebben een nieuwe stal met koeien. En we hadden ook een keer een kalf, maar die kwam met de achterpoten eruit en ja, die gaat dan...ja...die probeerden we een beetje schoon te maken, maar dat lukt niet...lukte niet en toen ging hij dood. (Noah, zeven jaar).

Een aantal kinderen benoemde een directe ervaring die met mensen te maken had. Opvallend was dat zij bij het subconcept onontkoombaarheid/algemeenheid spontaan en overtuigend aangaven dat mensen dood kunnen gaan. Wat opviel was dat hun ouders geen directe ervaring met het overlijden van een mens aangaven op de vragenlijst.

Uit de vragenlijst bleek dat alle ouders wel eens praten met hun kind over de dood. Het onderwerp de dood hebben de meeste ouders op eigen initiatief besproken met hun kind, bij de overige ouders werd het onderwerp besproken wanneer de situatie daartoe leidde. In de antwoorden is geen patroon te ontdekken dat er een verschil zit tussen deze twee groepen. Tijdens de interviews hielp de helft van de ouders het kind bij het beantwoorden van de vragen. In sommige gevallen hebben ouders antwoorden voorgezegd aan het kind. Alle ouders gaven aan dat zij de dood beschrijven aan hun kind als een biologisch feit. Een klein deel van de ouders beschrijft de dood als een biologisch feit in een combinatie met eufemismen. Uit de interviews bleek dat een van de kinderen aan wie de dood als combinatie

verteld is meer moeite heeft met de subconcepten toepasselijkheid, beëindiging en causaliteit. Bij het subconcept toepasselijkheid gaf het kind aan:

Ik weet het niet (Emma, acht jaar)

Na veel hulp in de vorm van suggesties wist het kind de vraag te beantwoorden. Bij causaliteit was het kind erg twijfelachtig en antwoordde het volgende:

Uhm, als die heel oud is of hij is ziek. Dat komt door het lichaam. (Emma, acht jaar)

Na het zien van het filmfragment geeft het kind nog aan dat de leeuw dood ging toen hij viel, maar verder geeft het kind aan geen externe oorzaken meer te weten. Het andere kind aan wie de dood als combinatie verteld is, heeft meer moeite met het subconcept onomkeerbaarheid. Bij de vraag of mensen weer levend kunnen worden als zij nog maar net begraven zijn in een graf, antwoordde het kind met ja.

Uit de vragenlijst komt naar voren dat een klein aantal ouders hun kind religieus opvoedt. Een kind die religieus opgevoed wordt sprak over de hemel:

Dan blijf je zelf op de bodem van de zee en je geest gaat nog steeds naar de hemel. Net als je in je graf zit dan gaat je geest ook naar de hemel. (Anna, zeven jaar).

Een ander kind dat niet religieus opgevoed is maar wel religieuze familieleden heeft, spreekt tijdens het interview over de hemel. Opvallend was dat de kinderen die religieus opgevoed worden meer moeite lijken te hebben met het subconcept onomkeerbaarheid. Het kind met religieuze familie lijkt ook meer moeite met dit subconcept te hebben, zij antwoordde als volgt op de vraag of een mens weer levend kan worden wanneer die dood is:

Soms wel want dan kan je naar de hemel toe gaan en dan leef je nog een soort van nog wel. Maar dan zie je elkaar niet meer, dus dat is heel verwarrend. (Mila, zeven jaar).

Discussie

Volgens eerder onderzoek is het subconcept onontkoombaarheid het eerste subconcept dat begrepen wordt (Slaughter & Griffiths, 2007; Bonoti et al., 2013). De resultaten van het huidige onderzoek bevestigen dit, kinderen van zeven en acht jaar hebben het subconcept onontkoombaarheid/algemeenheid in dit onderzoek begrepen.

Onderzoek van Slaughter en Griffiths (2007) suggereert dat kinderen van zeven en acht jaar, vier van de vijf subconcepten van de dood begrijpen en dat de subconcepten onontkoombaarheid, toepasselijkheid en beëindiging na een leeftijd van zes jaar begrepen worden. Resultaten uit het huidige onderzoek komen niet overeen. Volgens het huidige onderzoek zijn de subconcepten onontkoombaarheid, toepasselijkheid en beëindiging nog in ontwikkeling en wordt een van de vijf subconcepten volledig begrepen. Een verklaring hiervoor zou de leeftijd van de kinderen kunnen zijn. Eerder onderzoek suggereert dat een accuraat begrip van de dood pas bij een leeftijd van tien jaar volledig ontwikkeld is (Slaughter & Griffiths, 2007; Bonoti et al., 2013),

Volgens eerder onderzoek zou het subconcept causaliteit als laatste ontwikkeld worden tussen een leeftijd van zeven en tien jaar (Slaughter & Griffiths, 2007; Bonoti et al., 2013). De bevindingen van het huidig onderzoek sluiten hierbij aan. De huidige resultaten suggereren dat de ontwikkeling van het begrip is begonnen, doordat kinderen externe oorzaken kunnen noemen maar dat het begrip nog niet volledig is, omdat de kinderen de biologische oorzaken nog lastig vinden. Een mogelijke verklaring is dat kinderen alleen begrijpen wat ze kunnen zien, in dit geval de externe oorzaken. Een andere mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat de kinderen het wel begrijpen maar nog niet in staat zijn het onder woorden te brengen. Uit eerder onderzoek blijkt namelijk dat kinderen zich bewust zijn van de dood, maar het zelf nog niet kunnen uitleggen (Longbottom & Slaughter, 2018).

Diergarten et al. (2016) merken op dat kinderen het vermogen om betrouwbaar onderscheid te maken tussen realiteit en fantasie volledig ontwikkeld hebben bij een leeftijd van elf jaar.

De huidige studie bevestigt dat een aantal van de kinderen wellicht nog geen betrouwbaar onderscheid kan maken tussen realiteit en fantasie, doordat zij nog onrealistische doodsoorzaken geven die samenhangen met het filmfragment. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat het vermogen om onderscheid te maken tussen realiteit en fantasie van kinderen met een leeftijd van zeven en acht jaar in een overgangsfase zit. Deze verklaring komt overeen met het onderzoek van Valkenburg (2008).

Volgens Bonoti et al. (2013) hebben kinderen met een directe ervaring een beter begrip van de dood dan hun leeftijdsgenoten. Gezien het huidige onderzoek kan hier geen uitspraak over gedaan worden, aangezien alle kinderen een eerdere directe ervaring met de dood gehad hebben.

Uit eerder onderzoek van Longbottom en Slaughter (2018) blijkt dat ouders onwetend kunnen zijn over de mate van begrip van het kind over de dood of ouders onderschatten de kennis van hun kind. Dit zou in lijn met het huidige onderzoek kunnen zijn, aangezien de helft van de ouders het kind helpt bij het beantwoorden van de vragen. Dit zou kunnen wijzen op onwetendheid vanuit de ouders over het begrip dat hun kind heeft over de dood.

Volgens Longbottom en Slaughter (2018) blijkt dat veel ouders het onderwerp dood niet diepgaand met hun kind bespreken, mits zich geen directe ervaring voordoet. Dit is niet in lijn met het huidige onderzoek, waarin alle ouders aangeven eerdere communicatie gehad te hebben met het kind over de dood. De meerderheid van de ouders gaf aan het onderwerp uit eigen initiatief met hun kind te bespreken ongeacht de situatie.

Onderzoek van Longbottom en Slaughter (2018) suggereert dat ouderlijke communicatie over de dood misleidend wordt wanneer eufemismen gebruikt worden. Dit komt enigszins overeen met de resultaten van het huidige onderzoek. De kinderen die de dood uitgelegd kregen door een combinatie van verzachtend en biologisch, hadden meer moeite met een aantal subconcepten. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de ouderlijke communicatie over de dood meer verwarrend is geweest door de combinatie van een verzachtende en biologische uitleg.

Volgens Kenyon (2001) wordt het subconcept onomkeerbaarheid beïnvloed door de religieuze achtergrond van kinderen. Dit is in lijn met de resultaten uit het huidige onderzoek, waaruit blijkt dat kinderen met een religieuze opvoeding of sterke banden met een religie meer moeite lijken te hebben met dit subconcept. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat een religieuze opvoeding of sterke banden met religie binnen de familie kan leiden tot een ander denkbeeld over niet-lichamelijke continuïteit. Deze verklaring komt overeen met die van Kenyon (2001).

Eerder onderzoek suggereerde dat de *Lion King* de potentie heeft een goede film te zijn voor het onderwijzen en het beginnen van een gesprek met kinderen over de dood (Cox et al.,

2005). Uit het huidige onderzoek blijkt dat kinderen na het zien van het filmfragment uit de *Lion King* een beter begrip hebben van de subconcepten. Een verklaring hiervoor kan de permanente dood zijn die te zien was in het filmfragment. Een permanente dood in kinderfilms is volgens Tenzek en Nickels (2019) ten gunste van het idee dat de dood definitief is. Een andere mogelijke verklaring voor het betere begrip na het zien van het filmfragment zou kunnen zijn dat media een indirecte vorm van educatie over de dood kan zijn voor kinderen. Volgens Longbottom en Slaughter (2018) kan media net zo sterk zijn als andere vormen van leren.

Beperkingen en toekomstig onderzoek

Doordat de huidige situatie anders is dan normaal, gezien de coronacrisis, waren onderzoeker en kind nog vreemden voor elkaar, waardoor het kind zich wellicht minder op zijn gemak voelde. Om deze reden kan het zijn dat de kinderen kortere antwoorden gaven, wat een beperking voor het onderzoek is doordat er potentieel minder data verkregen is. In toekomstig onderzoek zou meer tijd geïnvesteerd kunnen worden om het kind op zijn gemak te stellen door gesprekken te voeren voorafgaand aan het interview.

Als gevolg van de huidige situatie liep de communicatie met ouders voorafgaand aan het interview minder soepel en moesten ouders meer aangespoord worden om te reageren op de onderzoeker. Om deze reden zijn twee vragenlijsten niet ingevuld.

Dat de ouders aanwezig waren tijdens het interview had zijn weerslag op de kinderen die hierdoor meer onzeker oogden en bevestiging zochten bij de ouder. Dit heeft het onderzoek beperkt doordat kinderen wellicht niet openlijk durfden te spreken met de onderzoeker. Voor toekomstig onderzoek zou het van meerwaarde zijn wanneer de onderzoeker een op een is met het kind.

Het huidige onderzoek had een relatief klein aantal respondenten, waardoor de resultaten niet gegeneraliseerd kunnen worden. Het huidige bescheiden onderzoek zou in vervolgonderzoek uitgebreid kunnen worden.

Toekomstig onderzoek zou een bijdragen kunnen leveren aan de mogelijke verklaring dat kinderen van zeven en acht jaar de externe oorzaken van het subconcept causaliteit begrijpen doordat dit zichtbaar is. Ook zou toekomstig onderzoek dieper in kunnen gaan op de variabele ouderlijke communicatie. Met name interviews met ouders over hun gedachten van het

begrip van de dood van hun kind en de rol van de manier waarop ouders uitleg geven over de dood aan het kind zou van meerwaarde kunnen zijn.

Conclusie

In dit onderzoek werd in kaart gebracht in hoeverre het filmfragment, waarin de vaderleeuw komt te overlijden en het zoontje bij zijn lichaam rouwt om zijn dood uit de *Lion King* uit 1994, een rol speelt bij het begrip de dood van kinderen van zeven en acht jaar. Uit het onderzoek blijkt dat het begrip van de dood na het zien van het filmfragment beter is dan daarvoor, wat zou kunnen betekenen dat het filmfragment een rol heeft gespeeld in het verbeteren van het begrip van de dood. Eerder onderzoek naar de rol van film bij het begrip van de dood bij kinderen, was schaars. De bevindingen van dit onderzoek dragen bij aan eerder onderzoek door het testen van de subconcepten bij deze leeftijdscategorie en door een beeld te geven van de rol van film in de ontwikkeling van het begrip de dood van kinderen van zeven en acht jaar.

Bronnenlijst

- Bonoti, F., Leondari, A., & Mastora, A. (2013). Exploring children's understanding of death through drawings and the death concept questionnaire. *Death studies, 37*, 47-60. doi: 10.1080/07481187.2011.623216
- Callanan, M. A. (2014). Diversity in children's understanding of death. *Monographs of the society for research in child development, 79*, 142-150. doi: 10.1111/mono.12087
- Coleman, I., Kingsbury, M., Weeks, M., Atallahjan, A., Bélair, M. A., Dykxhoorn, J., Hynes, K., Loro, A., Martin, M. S., Naicker, K., Pollock, N., Rusu, C., & Kirbride, J.B. (2014). Cartoons kill: casualties in animated recreational theater in an objective observational new study of kids' introduction to loss of life. *British Medical Journal, 349*, 1–7. doi: 10.1136/bmj.g7184
- Corr, C. A., & Balk, D. E. (2010). *Children's encounters with death, bereavement and coping*. New York: Springer publishing company. doi: 978-0-8261-3423-3
- Cox, M., Garrett, E., & Graham, J. A. (2005). Death in Disney films: implications for children's understanding of death. *Omega, 50*, 267-280. doi: <http://dx.doi.org/10.2190/Q5VL-KLF7-060F-W69V>
- Das, E., Den Elzen, N., Broers, D., & Hoppener, M. (2018). Hoe een virtuele vriend tandenpoetsen leuker maakt. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap, 46*, 139-153. doi: 1384-6930
- Dedding, C., Jurrius, K., Moonen, X., & Rutjes, L. (2013). *Kinderen en jongeren actief in wetenschappelijk onderzoek; Ethiek, methoden en resultaten. Van onderzoek met en door jeugd*. Houten: LannooCampus. doi: 978 94 01406512
- Diergarten, A. K., Möckel, T., Nieding, G., & Ohler, P. (2016). The impact of media literacy on children's learning from films and hypermedia. *Journal of Applied Developmental Psychology, 48*, 33-41. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2016.11.007>
- Dore, R. A., Smith, E. D., & Lillard, A. S. (2017). Children adopt the traits of characters in a narrative. *Child Development Research, 2017*, 1-16. doi: <https://doi.org/10.1155/2017/6838079>
- Kenyon, B. L. (2001). Current research in children's conceptions of death: A critical review. *Omega- Journal of Death and Dying, 43*, 63–91. doi: <http://dx.doi.org/10.2190/OX2B-B1N9-A579-DVK1>

- Kijkwijzer, (1994). The Lion King. Geraadpleegd van [http://www.kijkwijzer.nl/the-lion-king-\(1994\)/page26-0-618662.html](http://www.kijkwijzer.nl/the-lion-king-(1994)/page26-0-618662.html)
- Kijkwijzer, (2019). The Lion King. Geraadpleegd van <http://www.kijkwijzer.nl/the-lion-king-2019/page26-0-1505267.html>
- Koocher, G. (1973). Childhood, death and cognitive development. *Developmental Psychology*, 9, 369–375. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/h0034917>
- Langham, R. Y. (2014). The psychological effect of children’s movies. *Association for Natural Psychology*. Geraadpleegd van http://www.winmentalhealth.com/childrens_movies_media_effects.php
- Lazar, A., & Torney-Purta, J. (1991). The development of the sub-concepts of death in young children: A short term longitudinal study. *Child Development*, 62, 1321–1333. doi: [10.2307/1130809](http://dx.doi.org/10.2307/1130809)
- Longbottom, S., & Slaughter, V. (2018). Sources of children’s knowledge about death and dying. *Philosophical Transactions B*, 373, 1-7. doi:<http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2017.0267>.
- Orbach, I., Gross, Y., Glaubman, H., & Berman, D. (1986). Children’s perception of various determinants of the death concept as a function of intelligence, age and anxiety. *Journal of Clinical Child Psychology*, 15, 120–126. doi: http://dx.doi.org/10.1207/s15374424jccp1502_3
- Orbach, I., Talmon, O., Kedem, P., & Har-Even, D. (1987). Sequential patterns of five subconcepts of human and animal death in children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26, 453–463. doi: <http://dx.doi.org/10.1097/00004583-198707000-00021>
- Slaughter, V. (2005). Young children’s understanding of death. *Australian Psychologist*, 40, 179–186. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/00050060500243426>
- Slaughter, V., & Griffiths, M. (2007). Death understanding and fear of death in young children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 12, 525-535. doi: [10.1177/1359104507080980](http://dx.doi.org/10.1177/1359104507080980)
- Søfting, G.H., Dyregrov, A., & Dyregrov, K. (2016). Because I’m Also Part of the Family. Children’s Participation in Rituals After the Loss of a Parent or Sibling: A Qualitative Study From the Children’s Perspective. *Omega Journal of Death and Dying*, 73 (2), 141-158. doi: [10.1177/0030222815575898](http://dx.doi.org/10.1177/0030222815575898)

- Speece, M., & Brent, S. (1984). Children's understanding of death: A review of three components of a death concept. *Child Development, 55*, 1671–1686. doi: <http://dx.doi.org/10.2307/1129915>
- Speece, M.W., & Brent, S.B. (1996). The development of children's understanding of death. In C. Corr & D. Corr (Red.), *Handbook of childhood death and bereavement* (1e ed., pp. 29–50). New York: Springer Publishing Company. doi: 0-8261-9321-8
- Tenzek, K. E., & Nickels, B. M. (2019). End-of-life in Disney and Pixar films: an opportunity for engaging in difficult conversation. *Omega-Journal of Death and Dying, 80*, 49-68. doi: 10.1177/0030222817726258
- Valkenburg, P. (2008). *Beeldschermkinderen theorieën over kind en media*. Amsterdam: V Boom. doi: 978 90 473 0060 1
- Van Dale, (2020). Eufemismen. Geraadpleegd van <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/eufemisme#.Xs4jMS9Y5QI>
- Verhoeven, N. (2014). *Wat is onderzoek?*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers. doi: 987-94-6236-363-2

INFORMATIE OVER HET ONDERZOEK

Naam onderzoek: Communicatie met kinderen over de dood: Het effect van film op het begrip dood bij kinderen van zeven jaar

Verantwoordelijke onderzoeker: Dr. L.M.C. Faro

Uitvoerder van het onderzoek: nader te bepalen, een Bachelor student Communicatie- en Informatiewetenschappen in het kader van zijn/haar afstudeeronderzoek

Inleiding

Wij vragen u en uw kind om mee te doen aan een wetenschappelijk onderzoek. Meedoen is vrijwillig. Om mee te doen is uw schriftelijke toestemming nodig. Voordat u beslist of u uw kind wilt laten meedoen aan dit onderzoek, krijgt u uitleg over wat het onderzoek inhoudt. Lees deze informatie rustig door en vraag de onderzoeker uitleg als u vragen heeft.

Beschrijving en doel van het onderzoek

In dit onderzoek willen we kijken of een fragment uit een film een bijdrage zou kunnen leveren aan een beter begrip over de dood bij kinderen. Dit is belangrijk omdat ook jonge kinderen in aanraking kunnen komen met de dood. Tot ongeveer het tiende levensjaar is het voor een kind moeilijk te begrijpen wat het betekent als een mens of dier doodgaat. Resultaten van wetenschappelijk onderzoek bij jonge kinderen tonen aan dat als een kind begrijpt dat doodgaan een biologisch feit is, dit gepaard gaat met een afname van angst voor de dood. Het is daarom, ook al vinden veel volwassenen dit complex en emotioneel, van belang al op jonge leeftijd met kinderen over de dood te spreken.

Wat wordt er van u en uw kind verwacht?

Vragenlijst ouders

In dit onderzoek wordt u in eerste instantie gevraagd een vragenlijst in te vullen. De onderwerpen die in deze vragenlijst aan de orde komen zijn: religie, de communicatie die u met uw kind heeft over de dood, en we vragen naar directe ervaringen die uw kind met de dood heeft, bijvoorbeeld de dood van een naaste maar ook de dood van een huisdier.

Interview kind

Uw kind wordt vervolgens telefonisch/via skype/zoom/facetime (we spreken dit via de mail met u af) geïnterviewd door de onderzoeker. De onderzoeker vult vervolgens een vragenlijst in met als doel toetsing van het begrip van de dood bij het kind.

Bekijken filmfragment uit de Lion King

Hierna wordt uw kind gevraagd online het toegezonden en voor deze studie geselecteerde fragment uit de *Lion King* (versie 1994, Kijkwijzer 6+) te bekijken. Dit is het fragment waarin Mustafa, de vaderleeuw, komt te overlijden en Simba, het zontje, bij zijn lichaam rouwt om zijn dood.

Vervolginterview kind

Hierna wordt uw kind opnieuw telefonisch/via skype/zoom/facetime geïnterviewd en vult de onderzoeker opnieuw de vragenlijst in. Doel is begrip van de dood te toetsen ná het bekijken van het fragment.

Het onderzoek zal ongeveer een uur duren.

Wat betekent het dat u en uw kinderen meedoen aan deze studie?

In de huidige situatie rond de uitbraak van het Corona virus kunnen wij ons voorstellen dat een gesprek over de dood emoties met zich mee kunnen brengen. We zijn ons daar terdege van bewust. We kunnen ons voorstellen dat erover praten met een onbekende emotioneel belastend kan zijn voor u en voor uw kinderen. Daar hebben we uiteraard alle begrip voor en houden we uiteraard rekening mee. Aan de andere kant is het ook mogelijk dat u en uw kinderen het wél fijn vinden om juist op dit moment uw ervaringen met ons te delen. Misschien omdat u en uw kind er vol van zijn, en erover vertellen soms ook kan helpen en zou kunnen leiden tot een beter begrip van de dood bij uw kind.

Vrijwilligheid

U en uw kind doen vrijwillig mee aan dit onderzoek. Daarom kunt u op elk moment tijdens het onderzoek uw deelname stopzetten en uw toestemming intrekken. U hoeft niet aan te geven waarom u stopt. U kunt tot twee weken na deelname ook de onderzoeksgegevens en persoonsgegevens van uw kind laten verwijderen. Dit kunt u doen door een mail te sturen naar de begeleider:

Wat gebeurt er met mijn gegevens?

De onderzoeksgegevens die we in dit onderzoek verzamelen, zullen door wetenschappers gebruikt worden voor datasets, artikelen en presentaties. De anoniem gemaakte onderzoeksgegevens zijn tenminste 10 jaar beschikbaar voor andere wetenschappers. Als we gegevens met andere onderzoekers delen, kunnen deze dus niet tot uw kind herleid worden.

In dit onderzoek worden geluidsopnames gemaakt. Deze opnames worden gebruikt voor letterlijke uitwerking en analyse van wat er is gezegd. Deze geluidsopnames kunnen (door de unieke stem) niet volledig anoniem gemaakt worden maar de uitgewerkte teksten zullen wél geanonimiseerd worden en zo worden opgeslagen op een veilige plaats. Na afloop van het onderzoek zullen deze audiobestanden worden verwijderd.

U krijgt van ons een formulier waarop u toestemming voor het maken en gebruiken van deze opnames kunt aangeven.

Voor de interne administratie van dit onderzoek zijn ook persoonsgegevens nodig, zoals naam en geboortedatum van de deelnemers. Deze gegevens zijn alleen toegankelijk voor de onderzoeker en de gegevensbeheerder.

We bewaren alle onderzoeks- en persoonsgegevens op beveiligde wijze volgens de richtlijnen van de Radboud Universiteit.

Heeft u vragen over het onderzoek?

Als u meer informatie over het onderzoek wilt hebben, kunt u contact opnemen met Laurie Faro, e-mail:

Ethische toetsing en klachten

Dit onderzoek is goedgekeurd door de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen van de Radboud Universiteit (ETC-GW nummer 2020 – 9339)

Heeft u klachten over het onderzoek, dan kunt u contact opnemen met de verantwoordelijke onderzoeker.

Ook kunt u een klacht indienen bij de secretaris van de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen Radboud Universiteit (etc-gw@ru.nl)

Voor vragen over de verwerking van gegevens in dit onderzoek kunt u contact opnemen met:
dataofficer@let.ru.nl

Toestemmingsverklaring

Als u en uw kind aan dit onderzoek mee willen doen, vragen we u een toestemmingsverklaring te ondertekenen. Door uw schriftelijke toestemming geeft u aan dat u de informatie heeft begrepen en instemt met deelname aan het onderzoek.

TOESTEMMINGSVERKLARING

Naam onderzoek: Communicatie met kinderen over de dood: Het effect van film op het begrip dood bij kinderen van zeven jaar

Verantwoordelijke onderzoeker: Dr. L.M.C. Faro

Verklaring ouder/voogd

Ik heb de schriftelijke informatie over het onderzoek gelezen en het onderzoek is mij uitgelegd. Ik heb de gelegenheid gehad vragen te stellen over het onderzoek. Ik heb voldoende tijd gehad om na te denken over mijn deelname en over de deelname van mijn kinderen. Ik begrijp dat ik mijzelf en mijn kinderen op elk moment, zonder enige consequentie en zonder opgaaf van reden, uit de studie kan terugtrekken.

Ik geef wel/niet* toestemming aan de onderzoeker om eventuele interviews door middel van opnameapparatuur vast te leggen.

Ik geef toestemming mijn gegevens en die van mijn kinderen anoniem te gebruiken voor het doel zoals omschreven in de schriftelijke informatie over het onderzoek.

Ik geef toestemming om mijn ruwe en geanonimiseerde onderzoeks-data en die van mijn kinderen op te slaan op de beveiligde sites van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Ik stem in met deelname van mij en van mijn minderjarig(e) kind(eren).

Naam minderjarig(e) kind(eren):

.....
.....
.....
.....

Naam:

Relatie tot de deelnemer:.....

Handtekening:

Datum:

Verklaring uitvoerend onderzoeker

Ik verklaar dat ik de hierboven genoemde ouder/voogd juist heb geïnformeerd over het onderzoek en dat ik mij houd aan de richtlijnen voor onderzoekers zoals verwoord in het protocol van de Ethische Toetsingscommissie Geesteswetenschappen.

Naam:

Handtekening:

Datum:.....

*graag aangeven of toestemming tot opname van het interview wel of niet wordt verleend

Bijlage 3: het death interview

Tabel 1: Vragen en scoringscriteria voor death interview voor kinderen

<i>Subonderdelen</i>	<i>Interview vraag</i>	<i>Scoringscriteria</i>
<i>Onontkoombaarheid /algemeenheid:</i>	<i>1. Noem een voorbeeld van iets dat dood gaat? / Als mensen niet worden genoemd wordt ook nog gevraagd: Gaan mensen dood?</i> <i>2. Gaan alle dingen die je benoemde in vraag 1 dood?</i>	<p>0 punten: het kind benoemt geen mensen als 'dingen' die dood gaan. En bij vraag 2 wordt aangegeven dat mensen niet dood gaan.</p> <p>1 punt: het kind benoemt geen mensen als 'dingen' die dood gaan. En bij vraag 2 wordt aangegeven dat mensen niet dood gaan. Of mensen werden in vraag 1 benoemd als dingen die dood gaan, maar in vraag 2 (bevestigingsvraag) werd benoemd dat mensen toch niet dood gaan.</p> <p>2 punten: mensen worden genoemd als dingen die dood gaan en er wordt benoemd dat mensen dood blijven.</p>
<i>Toepasselijkheid</i>	<i>3. Noem eens iets dat niet dood gaat</i>	<p>0 punten: enkel levende dingen zijn genoemd (zoals kinderen, honden, vissen, etc.).</p> <p>1 punt: een mix van levende en niet levende dingen zijn genoemd (zoals boeken, stenen, bomen, oude mensen, etc.).</p>

		2 punten: enkel niet levende dingen zijn genoemd (zoals huizen, hekken, stenen, etc.).
<i>Onomkeerbaarheid/ permanentie</i>	<p>4. <i>Kan iemand die dood is ooit weer een levend mens worden?</i></p> <p>5. <i>Als een mens dood gaat en nog niet zo lang is begraven in een graf, kan hij of zij dan weer een levend persoon worden?</i></p>	<p>0 punten: vraag 4 en 5 zijn beide incorrect (antwoordt met 'ja' op beide vragen)</p> <p>1 punt: vraag 4 of 5 is correct beantwoord (Beantwoordt een vraag met 'nee')</p> <p>2 punten: vraag 4 en 5 zijn beide goed beantwoord (Beantwoordt beide vragen met 'nee')</p>
<i>Beëindiging</i>	<p>6. <i>Als mensen dood zijn</i></p> <p>a. <i>Hebben ze dan eten nodig?</i></p> <p>b. <i>Moeten ze dan naar de wc?</i></p> <p>c. <i>Hebben ze dan lucht nodig? Kunnen ze dan nog ademen?</i></p> <p>d. <i>Kunnen ze dan bewegen?</i></p> <p>e. <i>Dromen ze dan?</i></p> <p>f. <i>Hebben ze water nodig?</i></p>	<p>0 punten: twee of minder items correct (a)-(f)</p> <p>1 punt: meer dan twee, maar minder dan zes items correct (a)-(f)</p> <p>2 punten: alle items correct (a)-(f)</p>

<p><i>Causaliteit</i></p>	<p><i>7. Kan je eens een voorbeeld geven waardoor een mens dood kan gaan?</i></p> <p><i>En wanneer dat dan gebeurt, wat maakt het dat het mens echt dood is?</i></p>	<p>0 punten: het kind benoemt externe oorzaken van de dood (zoals een mes, als iemand een slecht persoon is)</p> <p>1 punt: het kind refereert naar het lichaam maar niet naar een biologische oorzaak (zoals een mes, want het snijdt in je lichaam)</p> <p>2 punten: het kind geeft een volledig en expliciete biologische oorzaak als antwoord (zoals een mes omdat het in iemands lichaam snijdt en al het bloed uit je lichaam stroomt waardoor je dood gaat)</p>
---------------------------	--	--

Bijlage 4: codeerschema

Kleur	Code	Betekenis
Geel	Onontkoombaarheid/algemeenheid	Het begrip dat alles wat leeft ook dood gaat
Licht groen	Toepasselijkheid	Het begrip dat alleen levende 'dingen' dood kunnen gaan
Licht blauw	Onomkeerbaarheid/permanentie	Het begrip dat de dood blijvend is en dat er geen terugkeer naar het leven mogelijk is
Roze	Beëindiging	Het begrip dat alle processen in een lichaam op zullen houden te functioneren waarop de dood zal volgen.
Donkerblauw	Causaliteit	Het begrip dat dood uiteindelijk veroorzaakt wordt door afbraak van lichamelijke functies.
Rood	Variabele religie	Religieuze instructies, opvattingen van mensen in hun directe omgeving, culturele praktijken en blootstelling aan prikkels van de dood (bijvoorbeeld oorlog in het land van het kind)
Donkergroen	Variabele communicatie met ouders	Ouderlijke input over het onderwerp de dood.
Paars	Variabele directe ervaring	Directe ervaring omvat (1) de dood van een direct familielid of goede vriend, (2) de dood van een verder familielid, een kennis of een familievriend (3) of de dood van een huisdier
Donkerrood	Overig (open coderen)	Dingen die niet bij een van de bovenstaande codes horen.

Bijlage 5: Gegroepeerde codes voor analyse

Onontkoobaarheid/algemeenheid

Interview Anna

Het lichaam gaat dood (*religie* en de geest gaat naar de hemel)
Honden

Na filmfragment:

Zijn vader is dood *refereert naar de vader van Simba*
Euuuhm, mensen en dieren.

Interview Noah

Een hert
Uuhm
Koe
gaan mensen ook dood? ja
Stilte, kalf

Na filmfragment:

[Kijkt bedenkelijk] Leeuw, tijger, jonkies van de leeuw, leeuwin [stilte]. Wolf [stilte] kip.
Hond
Een wild zwijn
alle dieren? ja
gaan mensen ook dood? Ja [overtuigend].
[Kijkt bedenkelijk weg] bloemen kunnen wel dood gaan.
Struiken
kunnen die wel of niet dood (bloemen etc)? Eeuhm, ook dood.

Interview Julia

uhmm. Een kat.
Een vis. Heel veel dieren kunnen dood gaan.
kunnen alle dieren dood gaan, of gewoon heel veel? heel veel *dus niet alle?* ja, niet alle
kunnen mensen dood gaan? dat kan
[overtuigend] Alle mensen kunnen dood gaan.

Na filmfragment

uhmm. Een hond. Uhhh mensen.
denk je nog dat niet alle dieren dood gaan? uhmmmm niet echt. [niet overtuigend]
Volgens mij alle dieren gaan dood.

Interview Sara

[overtuigend] Een boom
[overtuigend] Dieren. Planten.
[overtuigend] mensen.
gaan alle dieren en mensen dood?. [Denkt heel even na, daarna overtuigend] ja

Na filmfragment

is de leeuw dood gegaan? ja
planten, bomen, dieren, mensen.
gaan alle leeuwen dood? denk ik wel. [vragend]

alle mensen dood? ja

Interview Sophie

Een mens

Kippen, konijnen, mensen en ook dieren

allemaal dood? Ja, ze blijven niet voor altijd en eeuwig leven dat is wel een beetje raar

Na filmfragment:

De vader van Simba, Mufasa ging dood.

Interview Zoë

Een kat

Een mens

Een hond, eigenlijk wel alle dieren en mensen en planten

Na filmfragment:

De vader van Simba ging dood

Een dier, een mens, een plant, uuhm

meer? uuhm nee

Interview Lucas

Bijvoorbeeld een vogel

mensen ja

Na filmfragment:

dan kan dat bijvoorbeeld met een specht, die zo de boom aan het uhh (doet specht op boom na).

mensen ja knikken

Interview Saar

Mensen

Na filmfragment:

uhh ja, dieren

alle dieren? wel een keer

Interview Emma

Een hond

mensen ja

Na filmfragment:

leeuw Die vader is dood gegaan.

Uhm, konijnen, cavia's.

hulp, planten ja

mensen ja

Interview Mila

Bloemen, planten enzo, beren en mensen natuurlijk.

mensen ja

Na filmfragment:

Uhm, hmmm

Toepasselijkheid

Interview Anna

Raam

Kussen

Tafel

over voorwerpen Sommige kunnen.... Ik denk het niet..

Na filmfragment:

Tafel, [computer]muis, keyboard, kussen, raam, kast, deur, muur.

Interview Noah

[Stilte en kijkt heel bedenkelijk] Nee.

dus eigenlijk gaat alles dood? Euh,.. zo'n beetje ja.

ook de gordijnen enzo? [overtuigend] Dat niet. Voorwerpen niet!

Na filmfragment:

[Stilte en kijkt bedenkelijk].

Voorwerpen

Interview Julia

uhhm. Weet ik niet.

de bank? die kan niet dood gaan

Zand

En een kussen

uhm. Een fiets, trap, uhmm

allemaal voorwerpen? uhuh (knikt ja)

Na filmfragment

uh een stofzuiger. Uhmm een deur. Een popje. Uhmmmm een stoel.

uhmmmm een fietspomp.

Interview Sara

uhm. [denkt lang na, kijkt naar haar moeder] Kapla. Speelgoed.

uhm. Kaarsen. Nee dat kan wel. Uhm Oorbellen.

Kettingen

Kussens

Na filmfragment

kettingen. Boeken.

kussens. Bakstenen. Stenen.

wasknijper, walkie talkie. Strandbal. Schommel. Klim en koprofstang

Interview Sophie

Kan het ook een monster zijn?

Een vampier, maar ik weet wel dat ze niet bestaan, maar anders weet ik echt helemaal niks.

met hulp Op een stoel, oooohhh

Nee, ohhh nu snap ik het, ik dacht alleen maar levende dingen.

Kleden kunnen niet dood gaan, uuhm, de voetbaltafel, stenen.

Wolken kunnen ook niet dood gaan, maar televisies kunnen wel dood gaan.

ja? Maar als het super warm wordt dan ontploft die toch? En ook als iets mis gaat, ja soms bij een televisie dan als er iets mis gaat dan.

Na filmfragment:

Bedoel je dat het kindje niet dood gaat of? *denk je dat?* eigenlijk niet

Interview Zoë

Een appel..nee...een kast!

Een tafel, een gordijn.

Na filmfragment:

Uhm voorwerpen (lange nadek stilte)

Uhm een steen

Interview Lucas

bedoel je gewoon iets dag nooit doodgaat?

ooh zon beestje, dat noemen ze een, echt zon heel klein beestje is dat, dat noemen ze een waterbeer.

Na filmfragment:

een kwal, die uh het schijnt dus dat die niet dood kan gaan, een kwal.

Interview Saar

nee, er is niet zoveel dat niet dood gaat.

hulp lampen

Na filmfragment:

Uhm klok

Interview Emma

Ik weet het niet

hulp, stoel nee

hulp, huis nee

Uhm, een computer.

Na filmfragment:

Telefoon

Interview Mila

Kussens, huis, schilderijen

Stoelen en speelgoed.

Na filmfragment:

Uhm, tekeningen

Gordijnen, ramen.

Banken

Elektriciteit.

Onomkeerbaarheid/permanentie

Interview Anna

Nee

Denkt na ja

Ik denk het niet *na hulp van moeder*

Nee

Na filmfragment:

Nee

Nee

Interview Noah

Nee

[stilte en kijkt heel bedenkelijk] Weet ik niet.

Na filmfragment:

[Schud meteen zijn hoofd] Nee [met overtuiging]

Nee

Interview Julia

Uhhh nee

Uhhh. Nee? (vragend)

Na filmfragment

Uhhh nee

Nee

graf uhhh. Dat weet ik niet. Denk het niet

Interview Sara

Weet ik niet

Weet ik ook niet

Denk ik niet

Na filmfragment

Denk ik niet

leeuw weer levend? Nee

Nee

Interview Sophie

Ik weet het niet zeker, maar, ja ik denk dat iedereen drie levens heeft ofzo. Dan wordt die weer iemand anders. Maar ik weet het niet zeker.

Wel als het een misverstand is, dan kan die wel weer tot leven komen. Dus als het een misverstand is dat die ja, gewoon flauwviel, maar dat wisten ze niet. De dokters enzo wisten het niet. En dan wordt die begraven en dan is die nog niet dood en dan wordt die wakker en dan is die levend.

en als het geen misverstand is? Nou, dan is die wel dood, maar nee dan kan die niet meer levend worden. Maar wel als die nog een leven heeft.

van de drie? ja

Na filmfragment:

leeuw Nee, niet in de film. Dus ik denk het niet.

Eigenlijk weet ik het niet, want ik weet niet hoeveel levens die had. Dus weet ik het eigenlijk niet.

Nou elk mens heeft denk ik wel drie levens, of iedereen heeft maar een leven, of twee.

Ja misschien is dit mijn laatste leven ofzo, en misschien heeft iedereen wel maar een leven, ik weet het eigenlijk niet.

Interview Zoë

Uuh ja

hoe dan? dat weet ik niet

Nee

dan wel dood? ja

Na filmfragment:

Lange nadenk stilte

hulp vaderleeuw weer tot leven? nee

mensen? Nee knikken

Nee

Interview Lucas

nu nog niet, maar misschien later, in de toekomst kan dat misschien wel

door uitvindingen? ja, eigenlijk weet je dat nooit he

hmmmm, dat ligt er aan, wat voor soort dood het is, want als je hart bijvoorbeeld stopt, dan betekent het niet dat je hersenen meteen stoppen en je gaat pas echt dood als je hersenen stoppen.

ik denk dat het er weer aan ligt wat voor soort dood het is, maar bij een begrafenis is het meestal wel echt he, dat ze echt niet meer kunnen leven.

Na filmfragment:

eigenlijk denk ik het niet, want dat is wel heel hard he
ja, ligt er weer aan he

Interview Saar

Nee

Nee

Nee

Na filmfragment:

Nee

Nee

Interview Emma

Nee

hoezo ik weet het niet

Nee

Na filmfragment:

Nee

Nee

Interview Mila

religie Soms wel want dan kan je naar de hemel toe gaan en dan leef je een soort van nog wel. Maar dan zie je elkaar dan niet meer*. Dus het is heel verwarrend.

Nee

Na filmfragment:

Nee

waarom Maar ze kunnen het nooit vertellen. Eigenlijk best wel een beetje raar, dus ik denk het niet.

Ik denk nog steeds nee.

Beëindiging

Interview Anna

Nee

Nee

Stilte, nadenken, ik denk het niet

Die kunnen niet meer bewegen dat weet ik wel.

Nee

Nee

Na filmfragment:

Nope

Nee

Nope

Nee

Nee

Nee

Interview Noah

Nee

Nee

Nee

Nee

Nee

Nee

Na filmfragment:

Nee

Nee

Nee

Nee

dromen stilte] Euum. Ik zou zeggen dat het niet waar is. Euum, ze drom.... Ik kan wel vertellen dat ze dan niet dromen.

Nee

Interview Julia

Nee

Nee

Nee

Nee

dromen uhhh. Nee? (Vragend)

Nee

Na filmfragment

Nee

(vragend) nee

Nee

Nee

dromen uuhm (denkt lang na) dat weet ik niet

Nee

Interview Sara

Nee

Nee

Nee

Nee

dromen [denkt lang na, kijkt naar haar moeder] weet ik niet zeker.

Nee

Na filmfragment

Nee

Nee

Nee

Nee

Nee

Nee

Interview Sophie

Nee

Nee, want dan is alles dood en gaat het hart niet meer kloppen.

Nee

Nee, ik weet het niet want als je dood dan ja adem je niet en kan je je ogen niet open en dan ben je gewoon dood. En dan beweeg je niet.

dromen Toen ik klein was toen dacht ik ja dat kan wel maar nu denk ik nee.

waarom?" dat ben ik vergeten

Nee

Na filmfragment: -

Interview Zoë

Uuhm

Ja

Nee, *uigebeeld* nee knikken

Nee

Uuhm nee

dromen stilte Uuhm *uigebeeld* nee knikken

Nee

Na filmfragment:

Uhm nee ik denk het niet

uitgebeeld nee knikken

uitgebeeld nee knikken

uitgebeeld nee knikken

dromen uhm *uitgebeeld* nee knikken

uitgebeeld nee knikken

Interview Lucas

hah nee, dan hebben ze geen eten meer nodig he

nee

nee

nee, en bewegen dan eigenlijk ook niet he

dromen Wel misschien, ik weet het niet, want ik ben nog nooit doodgeweest.

Nee

Na filmfragment:-

Interview Saar

Nee
Nee
Nee
Nee
dromen uuhm nee

Nee
Na filmfragment:
Nee
Nee
Nee
Nee
Nee

Interview Emma

Nee
Nee
Nee
Nee
dromen Dat weet ik niet

Nee
Na filmfragment:
Nee
Nee
Nee
Nee
Nee
Nee

Interview Mila

Nee
Nee
ademhalen Oeh dat is een moeilijke. Oke dan denk ik het niet.
Nee
Nee
Nee

Na filmfragment:
Nee
Uhm (denkt lang na), nee.
ademhalen Dit is echt een moeilijke. Nee
bewegen ja *waarom* Ik weet het niet, ik denk eerst nee en dan ja.
dromen ja
Nee

Causaliteit

Interview Anna

Stilte

Door een ongeluk of als je... Euhm.. als je er bijna niet meer bent.

met hulp van moeder corona, als je heel ziek bent

Dat weet je want... Dan klopt het hartje niet meer.

Na filmfragment:

Als je onder een boom bent gevallen dan kan je ook dood gaan.

Corona

Euhm, onder water kan je ook dood. Als eens schip gezonken is.

Of met de auto er per ongeluk in en de reddingsbrigade niet zo heel snel komt.

Dan blijf je zelf op de bodem van de zee (*religie* en je geest gaat nog steeds naar de hemel)

Dan gaat je hart niet meer kloppen... want euh..en dan kan je niet meer bewegen, kan je niet meer praten, niet meer knippen.

Interview Noah

Euuuhm [stilte] [kijkt bedenkelijk en naar ouders] Nee.

Na filmfragment:

Euuuhm, dat een andere leeuw....[korte stilte] een leeuw van een ravijn afduwt.. [stilte] En dat het jonkie hem dan gaat zoeken... [stilte] of hij nog leeft.

[Kijkt bedenkelijk] Als je geen lucht meer krijgt [met overtuiging], kan je stikken.

Je armen... Heel.. euh, dat twee jongens heel hard aan je armen gaan trekken.

[kijkt snel naar moeder met lachje] dat ze dan eraf gaan... [haalt schouders op].

Euuuhm, weet ik zelf niet.

was de leeuw dood? [stilte en kijkt bedenkelijk] Ja [overtuigend]. *waardoor?* : Omdat hij heel hard viel.

Interview Julia

uhm. Een auto

bedoel je als mensen onder de auto komen? ja

kan je nog een voorbeeld noemen? Nee [vind ze duidelijk lastig]

Dat weet ik niet

Na filmfragment

dat die zoon daarvan daar heen ging en dat hij dacht dat hij sliep maar hij was dood.

Een hond of een kat. [ze heeft waarschijnlijk de vraag niet goed gehoord of ze vind het lastig] een auto. [denkt veel na]

leeuw Omdat die heel erg hard viel

toen de leeuw viel wat maakte... De grond *omdat die heel hard viel?* ja

verder? nee

Interview Sara

Door kanker. Ziektes.

uhm. [denkt lang na, kijkt naar haar moeder] Als je heel erg hard op je hoofd valt. Als je met je nek op de trampoline beland.

nee. [denkt lang na] Weet ik niet.

Na filmfragment

Dat de vader van de rots viel. En dat die dood ging.

[overtuigend] ziektes.

door met je nek op de trampoline te vallen. Of als je heel hard op je hoofd bent gevallen.

leeuw Doordat er stenen op vielen en dat hij heel hard op de grond viel.

door geen lucht.

doordat iemand zichzelf dood gaat maken.

waardoor [kijkt bedenkelijk] nee.

Interview Sophie

praat over dieren Ze gaan dood door een vos ofzo, of door ziektes, en ook corona.

Dan gaat het hart niet meer kloppen

Misschien door een krokodil.

Dus door krokodillen. En ik denk ook door beren en door onder de auto te komen,

waardoor Als je onder een auto bent gekomen.

want krokodillen zijn echt super snel en dan kunnen ze je in een keer doorslikken.

Na filmfragment:

ik weet nog iets waar je dood van kan gaan als je van een rots af valt en dat je zo (*gebaar omlaag vallen*). Want als de steentjes zo op en neer gaan dan moet je echt keihard wegwezen want dan komen zulke beesten. Maar dat gebeurt niet in de stad enzo, alleen in Afrika.

Ja als je van een rots af valt en als je dan met je hoofd op een boom terecht komt en dan komt er allemaal bloed, dan kan je wel dood zijn.

Een mes zo (*uitgebeeld* langs de keel ophalen), en door een slang.

waardoor slang Die kilt je zo (*uitgebeeld* armen heel strak langs het lijf)

Ja dan ga je ook wel dood.

Ja, vooral de araconda.

Interview Zoë

Als is die heel oud is, of als die in de oorlog is, of te weinig eten en drinken.

waardoor Dat weet ik niet

Door kanonnen

Als je drie dagen niet eet *dan ga je dood?* *uitgebeeld* ja knikken

Na filmfragment:

Als die oud is en van een huis afvallen

leeuw Hij viel van een klif af

verder? nee ik weet niks meer

Waardoor Omdat die heel hoog zijn, en je valt dan heel erg hard

Met hulp Uh ja je bot, uh je arm.

Interview Lucas

over vogel die tegen een auto aanvliegt, of een auto die tegen een vogel aanrijdt zo.

want als je hart bijvoorbeeld stopt, dan betekent het niet dat je hersenen meteen stoppen en je gaat pas echt dood als je hersenen stoppen.

Bijvoorbeeld van te oud worden of uithongeren of aangereden.

waardoor bijvoorbeeld dat de auto zo hard rijdt dat het hem omduwd en dan rijdt hij over hem heen.

Na filmfragment:

over specht en dan uhh verliest die ineens grip op de boom en dan valt hij ineens hard naar beneden op een uhh een beetje diep op een uhh harde plaats, zoals steen. : en een harde steen, bijvoorbeeld.

Interview Saar

in zijn slaap

weet je waardoor nee

Na filmfragment:

uhh, doodgemaakt worden.

waardoor geraakt

Interview Emma

Uhm, als die heel oud is of hij is ziek.

waardoor Dat komt door het lichaam.

hulp, lichaam werkt niet meer goed? Hmm ja.

Na filmfragment:

leeuw Door Scar

Toen viel hij

meer dat weet ik niet

hulp Omdat die van de berg viel.

waardoor weet ik niet

Interview Mila

Als je heel oud bent en niet meer zoveel dingen kunt doen, en dat is het een beetje wat ik erover weet en sommige mensen zijn in een ziekenhuis en dan moeten ze heel veel pilletjes slikken voor sommige dingen en dan kunnen ze heel makkelijk dood gaan.

doordat lichaam niet goed werkt? ja

Na filmfragment:

leeuw zijn vader was gevallen en toen ging hij dood omdat hij heel hard gevallen was.

Uhm *met hulp, door harde val* ja

Variabele religie

Interview Anna

De geest gaat naar de hemel

Na filmfragment:

Dan... Jezelf.. blijf dan...Als je.. Dan blijf je zelf op de bodem van de zee en je geest gaat nog steeds naar de hemel. Net als je in je graf zit dan gaat je geest ook naar de hemel.

Interview Noah

Na filmfragment:-

Interview Julia

Na filmfragment-

Interview Sara

Na filmfragment-

Interview Sophie

Na filmfragment:-

Interview Zoë

Na filmfragment:-

Interview Lucas

Na filmfragment:-

Interview Saar

Na filmfragment:-

Interview Emma

Na filmfragment:-

Interview Mila

Soms wel want dan kan je naar de hemel toe gaan en dan leef je een soort van nog wel. Maar dan zie je elkaar dan niet meer.

Na filmfragment:

Sommige mensen denken dat ze naar de hemel gaan. Maar dat denk ik toch weer niet, want soms is het niet waar en soms ook wel.

Variabele communicatie met ouders

Interview Anna

Moeder van respondent: En wie gaat er dood? Mensen...

Mensen en honden.

Moeder van respondent: Dieren...

Dieren..

Moeder: Wordt die weer levend?

Ik denk het niet.

Moeder: Je hebt het gisteren nog genoemd. Hoe kan een mens dood gaan?

Moeder: Door.. [stilte] Gisteren zei je nog wat.

Moeder: Toen zei je: je kan beter door een ongeluk dood gaan als door Corona.

Moeder: Als je heel ziek bent.

Tijdens filmfragment: vraag aan moeder: denk jij dat die niet meer gaat leven? Antwoord

moeder: nee.

Na filmfragment: -

Interview Noah

Na filmfragment:-

Interview Julia

Na filmfragment:

kijkt naar moeder

Interview Sara

moeder zeg maar wat je denkt

moeder zeg maar wat je denkt

Na filmfragment

zegt tegen moeder jij moet weg.

Moeder: moet ik weg?

moeder gaat op afstand zitten

je weet nog wel een manier waardoor iemand dood kan gaan.

en wat gebeurde er vorig jaar ook alweer met de handbal, waardoor de wedstrijd met dames 1 niet door kan gaan. Dat weet jij ook wel. (doordat iemand zichzelf dood gaat maken.)

ja dat weet jij ook wel

Interview Sophie

want mama zei een keertje dat iemand dood ging door een krokodil.

Nou, mama zei toen ze klein was of toen ze met een vriendin ergens was toen ging ze ergens heen in een bootje. Dan zijn daar heel veel krokodillen en dan vaar je zo. En mama zei als je dan, want de krokodillen zijn echt net zoals standbeelden, maar als je dan te dichtbij komt dan

Na filmfragment:

(* gesprek met ouders na afloop interview: gaan planten ook dood? Ja als je ze helemaal afknijpt net zoals bij bomen dan gaan ze ook dood als je ze zo afzaagt. Waarom dan? door ze af te zagen voor hout en voor tafels en voor stoelen. Ze gaan dood omdat ze iets niet meer krijgen. huh dat snap ik niet. Ze krijgen dan geen water meer en ze kunnen niet meer ademen, ze staan niet meer in verbinding met de wortels die voedingsstoffen uit de bodem halen. Ja een keer ging ik naar het bos en toen zag ik zo'n hele bobbel en dat was volgens mij gif ofzo, dat was een tijd geleden toen zei mama iets. Gif is niet goed voor de natuur eh, ja en ook heel veel plastic dan gaan ze ook dood.)

Interview Zoë

Na filmfragment:

Ze vroeg aan haar moeder hoe het babyleeuwje ook alweer heet.

Interview Lucas

Na filmfragment:-

Interview Saar

Na filmfragment:-

Interview Emma

Moeder: Weet je iets wat dood kan gaan?

Na filmfragment:

Praat maar wat harder hoor, dan kan ze je goed horen. Je doet het super goed.

Moeder geeft aan dat ze het erg spannend vond

Interview Mila

Vader: Wanneer gaat iemand dood?

Vader: Dit is gewoon Juliette dus je mag gewoon jezelf zijn, dit is niet een testje ofzo.

Na filmfragment:

Juliette, ze zei niet beren maar dieren.

Variabele directe ervaring

Interview Anna

Ik denk euum, dat ik een beetje wel weet, want mijn hond Nino die is dood gegaan en mijn opa is dood gegaan.

hulp moeder Kon Nino (de hond) nog ademen? Toen die dood was..

Na filmfragment: -

Interview Noah

Wij wonen op een boerderij én we hebben een nieuwe stal met koeien [met lach op gezicht en blije intonatie] en we hadden ook een keer een kalf maar die kwam met de achterpoten eruit en ja, die gaat dan... ja.. die probeerden we een beetje schoon te maken, maar dat lukt niet... lukte niet en toen ging hij dood.

vond je dat zelig? nee *nee?* tja *dan zie je best wel veel?* ja, dat is de eigen schuld van de koe.

Maar je noemde al wel het voorbeeld van het kalfje net. Dat die werd geboren en dat die niet kon worden schoongemaakt. En daardoor ging die dood.. Dus zoiets weet je wel .., toch? ja... ja... we probeerden het maar het lukte niet.

Ja, we hebben voor bij de oprit bij ons.. Hebben wij een soort van koepel, daar leggen wij het kalf op en dan komt er een boer, die slacht de kalven en varkens die dood zijn en daar maken ze dan, euh, dan dingen van.

Na filmfragment: -

Interview Julia

Na filmfragment-

Interview Sara

Na filmfragment-

Interview Sophie

want dat is een keer bij iemand gebeurt

Na filmfragment:-

Interview Zoë

Na filmfragment:-

Interview Lucas

Na filmfragment:-

interview Saar

Na filmfragment:-

Interview Emma

Na filmfragment:-

Interview Mila

Na filmfragment:-

Open code

Interview Anna

Invloed Coronavirus.
Naar moeder kijken
Stilte en kijkt naar moeder
Kijkt weg, richting moeder
Kijkt richting moeder
Kijkt richting moeder
Corona

Na filmfragment:

Stilte en kijkt naar moeder
Stilte en kijkt naar moeder
Corona

Interview Noah

Na filmfragment:-

Interview Julia

kijkt even weg
het duidelijk lastig vinden
Na filmfragment
niet overtuigend
denkt lang na
[ze heeft waarschijnlijk de vraag niet goed gehoord of ze vind het lastig}
Denkt veel na

Interview Sara

Kijkt naar haar moeder
Kijkt moeder aan
Kijkt naar haar moeder
Denkt lang na
Kijkt naar haar moeder
tijdens filmfragment: dit wil ik niet. Mam dit wil ik niet.
af en toe doet ze handen voor de ogen. Aan het eind van het filmfragment moet Sara op het laatst huilen wanneer de leeuw dood is gegaan
ik wil het niet meer kijken. [boos] [herhaalt dit een aantal keer tegen de moeder]
ze kijken toch de laatste paar seconden verder, moeder stelt kind gerust, maar discussiëren later toch een beetje. Het kind wil het liever niet meer zien, ze doet haar handen weer voor haar ogen

Na filmfragment

: *praat even met moeder over dat het broertje ook mee moet doen. en stemt dan mee in om verder te gaan*

Interview Sophie

Nadenk stilte

Nadenk stilte

Nou vroeger dacht ik dat dat wel zo was, maar nu niet meer.

Dat ben ik vergeten

Uitdrukkingen tijdens filmpje: Weg kijken, friemelen aan haarband en trui, droevig kijken.

Gezegd tijdens filmpje: zou die dan nu dood gaan?

Na filmfragment:

Maar dat gebeurt niet in de stad enzo, alleen in Afrika.

over simba Omdat, uiteindelijk gaat hij weg omdat ik denk dat door hem zijn vader dood ging, maar dat was eigenlijk niet zo.

Als iemand dood is dan gaat zijn gezicht zo (*uitgebeeld* mondhoeken naar beneden en hoofd laten hangen) dat zag ik ook.

Interview Zoë

Uuhm

Stilte

Na filmfragment:

Lange nadenk stilte

Lange nadenk stilte

Uhm, *lange nadenk stilte*

Uhm, *lange nadenk stilte*

Interview Lucas

Uhhhhmmm, moet ik hiervoor het filmpje hebben gekeken of uhh?

uhmmm, ik denk misschien....

uhmmm, nu beantwoord ik een vraag die.... Bedoel je van uhmmm... bedoel je gewoon iets dag nooit doodgaat?

Na filmfragment:

ja, uhmm oke, ik ga eens effe even....

dus, ben eventjes aan het uhh denken

uhhmmm, even kijken, wat niet dood gaat, ah, ja uhm, hoe heet die nou, die uhh

Interview Saar

Uhm

Nadenken

Na filmfragment:

Uuhm

Interview Emma

Uuhm

Na filmfragment:

over causaliteit (Lange stilte) Weet ik niet.

waardoor Weet ik niet

Interview Mila

Oeh dat is een moeilijke

Zenuwachtig bewegen

Na filmfragment:

Dit is echt een moeilijke

Ik weet het niet, ik denk eerst nee en dan ja.

Sommige stukjes waren moeilijk andere stukjes ook weer niet

Bijlage 6: vragenlijst ouders

Variabele cultuur

Het gaat hierbij om of de religie van het kind invloed heeft op de ontwikkeling van het begrip dood.

- **Voedt u uw kind religieus op?**

- Ja

- Welke religie? _____

- Heeft deze religie naar uw idee invloed op hoe uw kind over de dood denkt en praat? _____

- Zo ja, op welke manier denkt u dat het invloed heeft?

- _____

- Nee

Eventuele toelichting:

Variabele rol van de ouders

Het gaat hierbij om de rol van de ouders waarbij zij de dood bespreekbaar maken met hun kinderen.

- **Praat u wel eens met uw kind over de dood?**

- Ja, ik heb dit al op eigen initiatief met mijn kind besproken.

- Ja, maar alleen omdat de situatie hierom vroeg (bijv. omdat uw kind er vragen over had of omdat het in de media werd besproken, bijv. nu met het Coronavirus).

- Nee, maar ik ben dit nog wel van plan.

- Nee, ik zal dit alleen doen wanneer de situatie hierom vraagt (bijv. bij vragen van uw kind over de dood of omdat het in de media wordt besproken, bijv. nu met het Coronavirus).

- Nee, ik ben niet van plan om hier binnenkort een gesprek met mijn kind over te voeren.

- **Hoe ervaart u een gesprek over de dood met uw kind?**
 - Moeilijk
 - Emotioneel
 - Prettig
 - Vervelend
 - Naar
 - Goed
 - Neutraal
 - Anders, namelijk _____

- **Hoe omschrijft u de dood of zou u dit beschrijven wanneer u dit aan uw kind uitlegt?**
 - Als een biologisch feit.
 - Met een verzachtende en verhullende omschrijving (zoals 'een lange slaap houden', 'op reis gaan', 'naar de sterren gaan').
 - Op een andere manier, namelijk _____

Eventuele toelichting:

Variabele direct ervaring met de dood

Het gaat hierbij om de dood in de directe omgeving waarbij een mens of dier sterft.

- **Heeft uw kind wel eens een directe ervaring met de dood gehad?**
 - Ja
 - Hoe dichtbij was deze ervaring?
 - Iemand overleden in het gezin
 - Iemand overleden in de familie
 - Een huisdier dat is overleden
 - Een dood vogeltje/ander dier tegengekomen op straat
 - Andere ervaring, namelijk _____

- Hoe recent is deze ervaring?
 - Afgelopen 12 maanden
 - Vorig jaar
 - 2 jaar geleden
 - meer dan 3 jaar geleden
- Nee

Eventuele toelichting:

- Heeft u nog overige opmerkingen? _____

Bijlage 7: vragenlijsten gegroepeerd per variabele

Religie

Saar

Voedt u uw kind religieus op: nee

Anna

Voedt u uw kind religieus op: Ja

Welke religie: protestant/Ned. Hervormd

Toelichting: we gaan 1x per 2 á 3 maanden voor een kinderdienst naar de kerk. Ze praat makkelijk, ik zie hier geen invloed van in terug.

Noah

Voedt u uw kind religieus op: nee

Toelichting: hij gaat wel naar christelijke school

Sophie

Voedt u uw kind religieus op: nee

Emma

Voedt u uw kind religieus op: nee

Toelichting: proberen wel uit te leggen waarom we Pasen, kerst vieren en wat de hemel is.

Julia

Voedt u uw kind religieus op: nee

Mila

Voedt u uw kind religieus op: nee

*Toelichting: Wij vertellen *Mila* en haar broertjes wel over religie en de verschillen daartussen. We nemen haar mee naar kerken als we een stedentrip doen en vertellen over familieleden die wel christelijk zijn en in de hemel geloven.*

Sara

Voedt u uw kind religieus op: ja

Welke religie: Rooms katholiek

Heeft deze religie naar uw idee invloed op hoe uw kind over de dood denkt en praat: nee

Toelichting: niet heel strenggelovig

Ouderlijke communicatie

Saar

Praat u wel eens met uw kind over de dood: Ja, maar alleen omdat de situatie hierom vroeg (bijv. omdat uw kind er vragen over had of omdat het in de media werd besproken, bijv. nu met het Coronavirus)

Hoe ervaart u een gesprek over de dood met uw kind:

Emotioneel, goed, neutraal

Toelichting: afhankelijk van de betreffende situatie/de mate van betrokkenheid.

Hoe omschrijft u de dood of zou u dit beschrijven wanneer u dit aan uw kind uitlegt: als een biologisch feit.

Anna

Praat u wel eens met uw kind over de dood: ja, ik heb dit al op eigen initiatief met mijn kind besproken.

Hoe ervaart u een gesprek over de dood met uw kind:

Emotioneel, goed, anders namelijk afhankelijk van de stemming (hoe zit zij in haar vel) van het kind. Soms komt ze erop de vreemdste momenten op terug.

Hoe omschrijft u de dood of zou u dit beschrijven wanneer u dit aan uw kind uitlegt:

Op een andere manier, namelijk een combinatie van beide (verzachtend en biologisch).

Toelichting: wel duidelijk maar met een vriendelijke slag.

Noah

Praat u wel eens met uw kind over de dood: Ja, maar alleen omdat de situatie hierom vroeg (bijv. omdat uw kind er vragen over had of omdat het in de media werd besproken, bijv. nu met het Coronavirus)

Hoe ervaart u een gesprek over de dood met uw kind:

Neutraal

Hoe omschrijft u de dood of zou u dit beschrijven wanneer u dit aan uw kind uitlegt: als een biologisch feit.

Sophie

Praat u wel eens met uw kind over de dood: Ja, maar alleen omdat de situatie hierom vroeg (bijv. omdat uw kind er vragen over had of omdat het in de media werd besproken, bijv. nu met het Coronavirus)

Hoe ervaart u een gesprek over de dood met uw kind:

Prettig, neutraal.

Hoe omschrijft u de dood of zou u dit beschrijven wanneer u dit aan uw kind uitlegt: als een biologisch feit.

Emma

Praat u wel eens met uw kind over de dood: ja, ik heb dit al op eigen initiatief met mijn kind besproken.

Hoe ervaart u een gesprek over de dood met uw kind:

Prettig, goed, neutraal.

Hoe omschrijft u de dood of zou u dit beschrijven wanneer u dit aan uw kind uitlegt: op een andere manier, namelijk beide. We leggen uit dat als je ziek bent, of heel oud of een ongeluk krijgt je dood kan gaan.

Julia

Praat u wel eens met uw kind over de dood: ja, ik heb dit al op eigen initiatief met mijn kind besproken.

Hoe ervaart u een gesprek over de dood met uw kind:

Goed.

Hoe omschrijft u de dood of zou u dit beschrijven wanneer u dit aan uw kind uitlegt: als een biologisch feit.

Mila

Communicatie over de dood:

Praat u wel eens met uw kind over de dood: ja, ik heb dit al op eigen initiatief met mijn kind besproken.

Toelichting: We spreken er regelmatig over en *Mila* stelt uit zichzelf ook wel eens vragen. Er staan foto's van overleden familieleden in huis waar ze naar vraagt en aanleiding is voor een gesprek.

Hoe ervaart u een gesprek over de dood met uw kind:

Goed

Hoe omschrijft u de dood of zou u dit beschrijven wanneer u dit aan uw kind uitlegt: als een biologisch feit.

Toelichting: Wij beschrijven feitelijk hoe doodgaan en begraven werkt, maar ook hoe verdrietig men daar van wordt en hoe je met het verdriet om kan gaan. We vermijden juist verhullende termen zoals slapen gaan etc. om te voorkomen dat er verkeerde associaties ontstaan.

Sara

Praat u wel eens met uw kind over de dood: ja, ik heb dit al op eigen initiatief met mijn kind besproken.

Hoe ervaart u een gesprek over de dood met uw kind:

Goed

Hoe omschrijft u de dood of zou u dit beschrijven wanneer u dit aan uw kind uitlegt: als een biologisch feit.

Directe ervaring

Saar

Heeft uw kind wel eens een directe ervaring met de dood gehad: ja

Hoe dichtbij was deze ervaring: een dood vogeltje/ander dier tegen gekomen op straat, andere ervaring, namelijk via werk van mama.

Hoe recent was deze ervaring: afgelopen 12 maanden

Anna

Heeft uw kind wel eens een directe ervaring met de dood gehad: Ja

Hoe dichtbij was deze ervaring: een huisdier dat is overleden.

Hoe recent was deze ervaring: afgelopen 12 maanden

Noah

Heeft uw kind wel eens een directe ervaring met de dood gehad: Ja

Hoe dichtbij was deze ervaring: andere ervaring, namelijk kalf/koe/poes

Hoe recent was deze ervaring: afgelopen 12 maanden kalf/poes, 2 jaar geleden de buurman.

Sophie

Heeft uw kind wel eens een directe ervaring met de dood gehad: Ja

Hoe dichtbij was deze ervaring: een huisdier dat is overleden

Hoe recent was deze ervaring: afgelopen 12 maanden

Emma

Heeft uw kind wel eens een directe ervaring met de dood gehad: Ja

Hoe dichtbij was deze ervaring: iemand overleden in de familie, een huisdier dat is overleden.

Hoe recent was deze ervaring: vorig jaar en 2 jaar geleden

*Toelichting: Goudvis die overleden is, *Emma* heeft hem toen in een mooi doosje gedaan en begraven. Vorig jaar is grote oma (grootoma) overleden.*

Julia

Heeft uw kind wel eens een directe ervaring met de dood gehad: Ja

Hoe dichtbij was deze ervaring: een huisdier dat is overleden

Hoe recent was deze ervaring: Vorig jaar

Mila

Heeft uw kind wel eens een directe ervaring met de dood gehad: Ja

Hoe dichtbij was deze ervaring: iemand overleden in de familie, een huisdier dat is overleden, een dood vogeltje/ander dier tegen gekomen op straat.

Hoe recent was deze ervaring: Afgelopen 12 maanden

*Toelichting: De hond van grootouders is overleden 2 jaar geleden en 3 maanden geleden is oom (mz) overleden. We hebben *Mila* meegenomen naar de dienst en begraafplaats. We hebben er veel over gesproken, ervoor en erna.*

Sara

Heeft uw kind wel eens een directe ervaring met de dood gehad: Ja

Hoe dichtbij was deze ervaring: andere ervaring namelijk we wonen op een boerderij dood hoort bij het leven.

Hoe recent was deze ervaring: Afgelopen 12 maanden

Bijlage A. Verklaring geen fraude en plagiaat

Print en onderteken dit Verklaring geen fraude en plagiaat formulier en voeg dit formulier als laatste bijlage toe aan de eindversie van de bachelorscriptie die in papieren versie wordt ingeleverd bij de eerste begeleider.

Ondergetekende
[Voornaam, achternaam en studentnummer],

Amaya Holten, s1048047

Bachelorstudent Communicatie- en Informatiewetenschappen aan de Letterenfaculteit van de Radboud Universiteit Nijmegen, verklaart met ondertekening van dit formulier het volgende:

- a. Ik verklaar hiermee dat ik kennis heb genomen van de facultaire handleiding (www.ru.nl/stip/regels-richtlijnen/fraude-plagiaat), en van artikel 16 “Fraude en plagiaat” in de Onderwijs- en Examenregeling voor de BA-opleiding Communicatie- en Informatiewetenschappen.
- b. Ik verklaar tevens dat ik alleen teksten heb ingeleverd die ik in eigen woorden geschreven heb en dat ik daarin de regels heb toegepast van het citeren, parafraseren en verwijzen volgens het Vademecum Rapporteren.
- c. Ik verklaar hiermee ook dat ik geen teksten heb ingeleverd die ik reeds ingeleverd heb in het kader van de tentaminering van een ander examenonderdeel van deze of een andere opleiding zonder uitdrukkelijke toestemming van mijn scriptiebegeleider.
- d. Ik verklaar dat ik de onderzoeksdata, of mijn onderdeel daarvan, die zijn beschreven in de BA-scriptie daadwerkelijk empirisch heb verkregen en op een wetenschappelijk verantwoordelijke manier heb verwerkt.

Plaats + datum: Nieuw Bergen, 12-06-2020 Handtekening:

